

ACTA ACADEMIAE STROMSTADIENSIS

Anders Gustavsson

**Alkoholkontakter över den
svensk-norska riksgåransen i ett
historiskt förändringsperspektiv**

Alkoholkontakter över den svensk-norska riksgåransen i ett historiskt förändringsperspektiv

Anders Gustavsson

Abstract

Historical Changes in Alcohol Contacts across the Swedish-Norwegian Border

This study sheds light on the flows of alcohol over the southern part of the long national border between Sweden and Norway and how these have changed over time in different political, legal, military, and economic situations. Special emphasis has been on studying *shortage situations* when no alcohol was legally available or easily accessible on one side of the border but not on the other. Particularly interesting situations are times of *war*, *alcohol prohibition*, and *strikes*. Views on alcohol have also had a *gender* aspect. In the late twentieth century the *economy* played a crucial part in the buying trips to Sweden by Norwegians. Taste can also play a part in these trips. The significance of the economic aspect has been greatest for the *producers* and *sellers* of illegal alcohol.

Key words

Alcohol, National border, Prohibition, Smuggling, Second World War, Maundy Thursday

Innehåll

1. Gränsforskning	3
2. Studier av alkohol	4
3. Arbetsinvandring till Norge under sent 1800-tal	5
4. Gränshandel från Sverige till Norge under sent 1800-tal	7
5. Norskt alkoholförbud 1916-1927	8
6. Grånsen officiellt stångd under andra världskriget	16
7. Det sena 1940-talets norska inköp i Sverige	21
8. 1950- och 1960-talens svenska inköp i Norge	22
9. Skårtorsdagen som fest- och inköpsdag för norrmån	23
10. Strejker på systembolag och vinmonopol	31
11. Norska båtturister i ökad omfattning under sommaren	32
12. Svenska gästarbetare i Norge från och med 1990-talet	36
13. Norskt öl förs in i Sverige	36
14. Sverige som transitland för smuggling till Norge	37
15. Konkluderande resonemang	38
Källor och litteratur	41
Författarpresentation	43

1. Gränsforskning

Ett svensk-norskt forskningsprojekt "Gränsens kulturmöten" under 1990-talet tog fasta på gränskontakter under sent 1800-tal och under 1900-talet vid den sydligaste delen av den svensk-norska riksgårnsen i Bohuslän och Dalsland i Sverige och Østfold fylke i Norge (Gränsmöten 1999). Det gäller speciellt gränsövergången vid Svinesund. Den har ända sedan den dansk-norska tiden fram till 1814 utgjort Norges gränskontakt landvägen söderut mot Danmark och Europa. Sverige har under lång tid varit ett transitland och är så fortfarande. Detta är alltså en mycket speciell gränsövergång särskilt för Norge. Svinesundsområdet är en gränsövergång som inte består av land utan av vatten i form av yttre Oslofjorden och Idefjorden. Som senare kommer att framgå fick vattengränsen spela en viktig roll under vissa delar av 1900-talet.

Fig. 1. Karta över södra Østfold fylke med angränsande delar av Bohuslän och Dalsland. Kartan har renritats av Torill Sand, Oslo.

Det viktigaste målet inom projektet "Gränsens kulturmöten" var att undersöka de gränsöverskridande kontakterna och uppfattningarna, hos överhet, resande och gränsbefolkning, under föränderliga politiska, ekonomiska, rättsliga och kulturella förhållanden. Vid riksgränsen möter den "stora" rikshistorien den "lilla" regionala och lokala historien. På lokal och regional nivå behöver gränsen inte ha haft den avgränsande betydelse mellan länderna som gäller på riksnivå. Kontakter mellan lokalbefolkning på båda sidor om riksgränsen kan utgöra ett förenande kitt mellan länderna.

Hur har statsmakterna på båda sidor hanterat denna gräns? Vad har reglerats och hur har utfärdade bestämmelser upprätthållits genom kontroller och sanktioner av statens representanter i form av tulltjänstemän, poliser och militärer? Hur har å andra sidan lokal gränsbefolkning och tillresande agerat? Hur har de sökt kringgå bestämmelserna när de haft sociala och ekonomiska intressen av att kunna korsa gränsen så obehindrat som möjligt? En riksgräns är skapad uppifrån på nationell nivå och den kan gå på tvärs av kulturella, sociala och ideologiska gränser. Vad som händer vid gränsen behöver inte vara i linje med nationalstatens intentioner och regleringar som i sin tur kan växla över tid. Denna undersökning fokuserar på det lokala mikroperspektivet som visserligen också är relaterat till vad som sker på det nationella makroplanet i form av regleringar, kontroller och sanktioner.

2. Studier av alkohol

I detta sammanhang är ett studium av *alkoholens* legala och illegala *flöden över riksgränsen* intressant. Utgångspunkten är att alkohol utgör en njutningsdryck som ger stimulans. Den är däremot inte livsnödvändig som den dagliga födan och drycken.

Den här studien vill undersöka de framträdande processerna från det sena 1800-talet och fram till vår egen tid. Vissa perioder blir särskilt intressanta att analysera. Såväl ekonomiska, politiska, militära och juridiska faktorer på riksplånet som regionala och lokala faktorer kan spela in. Det kan gälla tillgången på arbete på båda sidor om gränsen och etablerade sociala kontakter i form av umgänge eller svensk-norska bland-äktenskap. Flödena av alkohol över gränsen kan ha olika riktning under olika tider, alltefter som de yttre förutsättningarna förändras på riks-, regional- och lokalnivå. Utmaningen i denna studie blir att lyfta fram och tolka de processer som ägt rum runt riksgränsen. Svensk alkoholpolitik och regleringar på nationell nivå i Sverige har specialstuderats av historikern Lennart Johansson under tiden 1855-2005 (Johansson 2008). Liknande undersökningar för Norges del har utförts av kriminologen Per Ole Johansen (Johansen 1985, 1994 och 2004).

Inriktningen just på alkohol skall ses i sammanhang med ett humanistiskt forskningssamarbete kring frågor om alkohol och nykterhet i Norden under 1800- och 1900-talen som jag initierade 1989 (Gustavsson 1990) och som pågick under 1990-talet. Centrala frågeställningar var: Hur har synen på alkohol, nykterhet och nykterhetsrörelser varierat över tid och inom olika delar av Norden? Vilka olika förutsättningar ligger bakom regionala skillnader och vilka faktorer har lett till förändringar över tid? Fyra antologier utgavs inom detta forskningssamarbete.

Denna undersökning bygger på flera olika källkategorier. Det avser folklivsuppteckningar i etnologiska arkiv i Göteborg, Stockholm, Uddevalla, Fredrikstad och Oslo. Jag har även utfört egna fältarbeten i form av intervjuer och observationer. Vidare används protokoll och register hos rådhusrätten och polismyndigheten i Strömstad. Därtill kommer ett rikhaltigt tidningsmaterial med reportage, särskilt i Strömstads Tidning.

3. Arbetsinvandring till Norge under sent 1800-tal

Under det sena 1800-talet skedde en kraftig arbetsinvandring till de framväxande industriområdena och de bördiga jordbruksbygderna i Østfold i Norge. Invandrarna kom från fattiga glesbygdsområden i Dalsland och norra Bohuslän som hade en kraftig befolkningsökning (Eliassen 1994: 265ff, Amundsen 1995: 148ff, Svendsen 2003). Svenskarna kände sig välkomna när det rådde arbetskraftsbrist i Norge i samband med den tidiga industrialiseringen av områden som låg i närheten av den svenska gränsen. Detta gällde tegelverk, sågverk, stenindustri och textilindustri. En förutsättning för arbetsvandringarna var att passtvånget avskaffades i Norge 1860 (Kolsrud 1990). Kulmen för dessa vandringar nåddes på 1890-talet innan Norge 1901 införde en lag om anmälningsplikt för resande och främlingar. Den riktade sig i stor utsträckning mot svenska gästarbetare.

Männen, som utgjorde det stora flertalet, tog arbete vid sågverk, tegelbruk, i stenbrott och inom lantbruket. Inom den expanderande norska tegelindustrin var huvudparten av arbetarna svenskar. Kvinnorna fick anställning på lantgårdar och inom textilindustri i den norska gränsstaden Halden. Många säsongarbetade under sommarhalvåret. Tegelbruken var bara i gång under sommarhalvåret. Säsongarbetarna kallades "grågjess", ty dessa kommer i flockar på våren och återvänder på hösten. En del säsongarbetare gifte sig och slog sig ned i Norge. På så vis uppstod det många blandäktenskap mellan svenskar och norrmän i Østfold. Andra säsongarbetare bildade familj i Sverige. De hade då i regel sparat i hop pengar i Norge för att kunna etablera sig i hembygden.

Fig. 2. Svenska säsongarbetare omkring 1900 vid ett tegelbruk i trakten av Sarpsborg.
Foto Bohusläns museum, Uddevalla 53 671: 43.

Nya möjligheter till att skaffa sig en bättre framtid öppnade sig alltså för de fattiga svenskarna i gränsbygderna. Då gällde det att ta vara på de inkomster som de kunde förtjäna genom gästarbetena i Norge. Lönerna ansågs vara goda i jämförelse med fattigdomen på den svenska sidan av gränsen. Alkoholen utgjorde emellertid en påtaglig fara i den norska miljön. Där hade man möjlighet att leva ett mindre kontrollerat liv jämfört med vad som gällde i hembygden. En man född 1873 i Högsäter i Dalsland berättade 1958 för folkminnesupptecknaren Carl-Martin Bergstrand:

Pojkar här, som inga pengar hade, gick härifrån till Norge på våren och fick arbete vid tegelbruken. Det var många som sparade pengar där och hade nytta av dem, sedan de kommit tillbaka, men en del söp upp sina förtjänster. Jag vet en som inte hade kläderna på kroppen, när han kom åter från Norge på hösten. Jag söp själv när jag var ung och dum. Vi var sex pojkar och var från ett fattigt hem (IFGH 5961: 13).

Det egna ansvaret sattes på prov när man plötsligt fick tillgång till pengar. Så länge man var ogift, hade man inte ansvar för försörjningen av en familj. Då kunde frestelserna bli stora till en starkt ökad alkoholkonsumtion i de nya arbetsmiljöerna där de flesta andra också var gästarbetare i unga åldrar.

Några uppteckningar om att unga kvinnor skulle ha supit upp vad de tjänat ihop föreligger inte. När de arbetade på lantgårdar ingick de i ett familjehushåll och blev då inte lika anonyma som vid de stora industrierna dit särskilt män kom i skaror från olika håll.

En annan mobil arbetarkategori utgjordes av *stenhuggare* som kom till norra Bohuslän i stora skaror från Blekinge under 1880- och 1890-talen (Persson 1984, Danielsson & Norheim 2003). Ett betydande antal stenbrott öppnades, och exporten blomstrade fram till första världskriget. Flera av stenhuggarna begav sig efter en tid till stenbrott i Østfold. 33% av stenhuggarna i Rolvsøy nära Fredrikstad var år 1900 födda i Sverige. Rörligheten inom denna yrkesgrupp var påtaglig fram till dess att männen bildade familj på endera sidan av gränsen. En stenhuggare hade mestadels en hustru som var uppväxt i en stenhuggarfamilj. Detta bidrog till framväxten av en utpräglad stenhuggarkultur där den sociala och kulturella samhörigheten var viktigare än den nationella (Axelsson 1999). Vid unionskrisen mellan Sverige och Norge 1905 var stenhuggarna på båda sidor om gränsen mycket oroliga för att behöva gå i krig mot varandra (NM EU 47 353: 84). Motsättningar kunde däremot uppstå i förhållande till bönderna på båda sidor om gränsen, vilka med sina hästar forslade stenen från stenbrotten till ångbåten. Stenhuggarna slog vakt om att få lasta stenen på ångbåtarna.

Stenhuggarna har av omgivningen i gränsområdena i stor utsträckning blivit kända för bråkighet, slagsmål och en betydande alkoholkonsumtion. Detta gällde bl. a. när de under helger åkte med ångbåtar, som trafikerade Idefjorden mellan Bohuslän och Østfold. Slagsmål och alkoholdrickande under fritiden omtalas också av stenhuggare själva som skrivit ned sina levnadsminnen (*Stenhuggarminnen* 1973). Ogifta stenhuggare från Sverige som arbetade i Norge, ville vid helgerna få tag i svenskt brännvin som de var vana vid och som hade en annan smak. Därför for de med sändebud för flera kamrater med ångbåten till Strömstad för att smugla in alkoholen i Norge i brännvinsdunkar eller resväskor. I en uppteckning gjord 1941 berättade en äldre stenhuggare om sina minnen:

De svenska stenhuggarna kunde inte förlika sig med den norska spirituosan. Det norska "ladyvinet" och den norska konjaken gav så obehagliga bakrus. Nej, det fanns intet som i värde kunde mäta sig med svensk-brännvin, som det sades (GMA 4782).

Fig. 3. Stenlastning vid Hälle bryggeri 1930. Foto Bohusläns museum, Uddevalla 53 671: 115.

Här spelade den bekanta smaken den avgörande rollen för den illegala smugglingen och inte en bristsituation eller ett billigare pris, som i senare tider blev viktiga faktorer.

Det rörliga livet bland ogifta stenhuggare förändrades i samband med att de bildade familj. Då avtog alkoholkonsumtionen markant, och en del stenhuggare gick med i nykterhetsloger. Ungefär 25 procent av stenhuggarna i Bohuslän var 1909 med i någon nykterhetsorganisation (Persson 1984: 324f). Hustrun i stenhuggarfamiljerna kan ha medverkat till att männen fick ett ordentligare och nyktrare liv. En stenhuggare född 1897 i Hälle på den svenska sidan av Idefjorden uppgav att "i min tidiga barndom blev pappa sträng nykterist, möjligtvis genom mamma, ty mamma hatade spriten som den på den tiden användes" (NM EU 47 353: 83). Nykterhetslogerna kunde bli en hjälp till att förändra livet på ett radikalt sätt när stenhuggarna fått familjeansvar.

4. Gränshandel från Sverige till Norge under sent 1800-tal

Gränshandel med varor från Sverige till Norge var betydande under det sena 1800-talet. Män från Bohuslän, Dalsland och Västergötland sålde bl. a. levande kreatur, trähantverk och textilier. I gränsstaden Halden fanns en stor efterfrågan på levande djur fram till dess att det 1892 blev förbjudet att införa levande boskap i Norge. År 1897 upphörde tullfrihet vid handel mellan Norge och Sverige (Bråstad 1990: 9, 36).

Under resorna, som kunde sträcka sig över flera dagar, utgjorde alkoholen som männen fick tag på i Norge en fara. De som hade sålt sina varor kunde på hemvägen konsumera alkohol för sina handelsinkomster. Det hjälpte inte alltid att de hade en familj att försörja på hemorten. De såg tydligen bort från sitt ekonomiska ansvar mot de hemmavarande. De levde uppenbarligen för stunden så länge som det fanns pengar att spendera. Detta skedde på bekostnad av hänsynen till de andra i familjen, som varit med om att producera de varor som såldes. Alkoholen ledde i sådana fall till att välbehövliga ekonomiska förtjänster inte fördes hem från Norge. Ett sådant beteende medförde självfallet en stor besvikelse hos kvinnorna när männen kom hem.

Fig. 4. På torget i Halden sålde svenska bönder bl. a. köttvaror och fläsk. Foto 1906. Halden Historiske Samlinger.

En man född 1860 i skogssocknen Naverstad på gränsen till Norge uppgav 1943 att männen på orten under vintern tillverkade trähantverk och kvinnorna textilier, bl. a. nöthårstücken, för avyttring i Norge under sommaren.

Av nöthår vävde man även tyger samt stickade strumpor och vantar, vilket sedan såldes av männen i Norge. Oftast fick kvinnorna inte något för detta arbete, ty männen togo pengarna och söp upp dem i Norge. Kvinnorna hade inte tid att följa med, ty på sommaren måste de vara hemma och sköta gårdarna med hjälp av de äldre män, som fanns kvar hemma och icke orkade gå till Norge (IFGH 4859: 28f).

Männens kontakt med alkohol var i sådana fall inte olaglig, men vittnade däremot enligt folklivsmaterialet om bristande ansvar för de närstående.

Å andra sidan har det också förekommit att tillverkare i Sverige av hembränt brännvin i samband med handelsfärder har sålt sina olagliga produkter i Norge. En man född 1876 på en gård i Brämhult utanför Borås berättade 1941 om gårdfarihandel till Norge:

Jag var många gånger med i Norget. Flera gånger hände det, att jag fick följa med på resan med ett lass brännvinstunnor. Brännvinet sålde vi i små vis utefter vägen, och när brännvinet var slut, fick jag vända om med dom tomme tunnera (IFGH 4525: 9).

Till och med skall man ha bjudit norska tulltjänstemän på hembränt brännvin så att de blev omtumlade eller berusade.

5. Norskt alkoholförbud 1916-1927

Färöarna gick 1908 i spetsen i Norden med att införa alkoholförbud (Jacobsen 1995). Därefter följde Island 1915, Norge 1916 och Finland 1919 i likhet med USA. I Danmark infördes en kraftig statlig beskattning på brännvin 1917, vilken medförde en påtaglig minskning av konsumtionen (Eriksen 1988). Det förekom även lokala spritförbud på

landsbygden i Danmark vid denna tid (Eriksen 1996: 281ff). I Sverige förlorade förbudsvännerna mycket knappt i en folkomröstning 1922. Sedan 1917 fanns ett system med motbok som reglerade alkoholförsäljningen. Varje inköpsberättigad person fick en motbok där alla alkoholinköp registrerades. Detta system fanns kvar till 1955 (Johansson 2008: 157ff, 190ff, jfr Knobblock 1995) då det ersattes av det nuvarande statliga systembolaget (Martenius 2010).

Det norska förbudet gällde hetvin och brännvin 1916-1923 och enbart brännvin 1923-1927 (Fuglum 1995, Johansen 2004). Svagare öl släpptes fritt 1919 och starkare öl 1920¹. En kritik som framförts mot alkoholförbud har varit att de skulle motverka sitt syfte och i stället medverka till ökad kriminalitet i form av smuggling och fylleri samt stigande alkoholkonsumtion (t. ex. Johansen 1985, Peltonen 1993).

Svenska fiskare och sjöfarare deltog under 1920-talet i spritsmuggling från Danmark till Island. Det framgår bl. a. av de rannsakingar som ägde rum inom missionsförsamlingen på ön Smögen i Bohuslän. Vid ett styrelsemöte hösten 1922 omtalades ett rykte att en fraktskeppare som tillhörde församlingen "skulle ha smugglat sprit till Island både i år och förra året". Inför två styrelsemedlemmar som utfrågade den misstänkte fraktskepparen, erkände han våren 1923 att han hjälpt en annan fraktskeppare att smugla sprit från hamnen i Fredrikshamn i Danmark till Island. Även den andre fraktskepparen erkände smugglingen och att man för pengarna köpt sill på Island. Båda dessa medlemmar blev uteslutna ur missionsförsamlingen (Gustavsson 1985: 226 f).

Hur utvecklades då illegala affärer över den svensk-norska riksgränsen under förbudstiden? Under första världskriget smugglades kaffe från Norge till Sverige, eftersom denna vara var kraftigt ransonerad i Sverige och ofantligt dyr på den svarta marknaden. Det rådde införsel förbud för kaffe i Sverige. I Norge kunde man få tag i ett kilo kaffe för 3, 50 kr, medan det kostade upp till 50 kr kilot på den olagliga marknaden i Sverige. Den svenska ransonen var endast 300 gram per månad. I den situationen kan man förstå att många tog risken att smugla in varan i Sverige. Det var det sätt som stod till buds om man ville ha tillgång till mer än den knappa ransonen. Trafiken gick i skydd av mörkret, ofta i båtar som for i hög fart utan ljus och lanternor. Det smuggelgods som tulltjänstemännen kom över konfiskerades.

Alkoholsmugglingen till Norge under förbudstiden (Fuglum 1995, Johansen 2004: 15ff) tog kommersiella proportioner med omfattande kvantiteter på båtar särskilt från Tyskland men även från Danmark. Dessa uppehöll sig i farvattnen utanför Strömstad. Avsättningen var god, och smugglingen fick en klar toppnotering 1923. Två och en halv miljoner liter sprit passerade via Strömstad under loppet av nio månader detta år. Om norrmännen inte ville förlita sig till olaglig hembränning som också förekom (Fuglum 1995: 447ff, Johansen 2004: 32ff), så fanns det ingen annan utväg att få tag i alkohol än genom smuggling från utlandet. Ett sedan länge etablerat konsumtionsmönster av alkohol kunde inte brytas i ett slag genom en förbudslagstiftning. Av norska konsumenter ansågs den utländska spriten vara av bättre kvalitet än den hembrända. Detta bidrog till att hembränningen avtog. En meddelare från Østfold berättade 1964

¹ Hundraårsminnet av införandet av det norska spritförbudet 1916 uppmärksammades i norska media bl. a. genom en dokumentär gjord av norska TV2 i samarbete med Strömstads museum. Dokumentationen skedde både genom arkivmaterial och båtutflykter i farvattnen runt Strömstad inklusive Grisbådarna som var centrum för spritsmugglingen in i Norge.

om sina minnen från förbudstiden:

Ja, dette var noe ganske andet end hjemmebrent og spriten blev nogenlunde billig, så nå var det ingen som brydde sig med hjemmebrenning og alt det søl som fulte med. ... Desuten var det penger og tjene når en var heldig, en 10 liters kanne hentet ved skjøen kostet 30 á 35 kroner, om en da regnet sig 100 % fortjeneste var spriten enda billig, så brendevinsbrenning var ingen som nu brydde sig med (Minneoppgave 1964 nr 7 Østfold).

Enligt rapporter och register hos norska tullmyndigheter och hos polisen och rådhusrätten i Strömstad var svenska, norska, danska och tyska båtar involverade i smuggling efter första världskrigets slut 1918. I denna situation blev just vattengränsområdena med båttrafik väsentliga. Bevakningsarbetet för tull och polis var mycket omfattande men också riskfyllt.

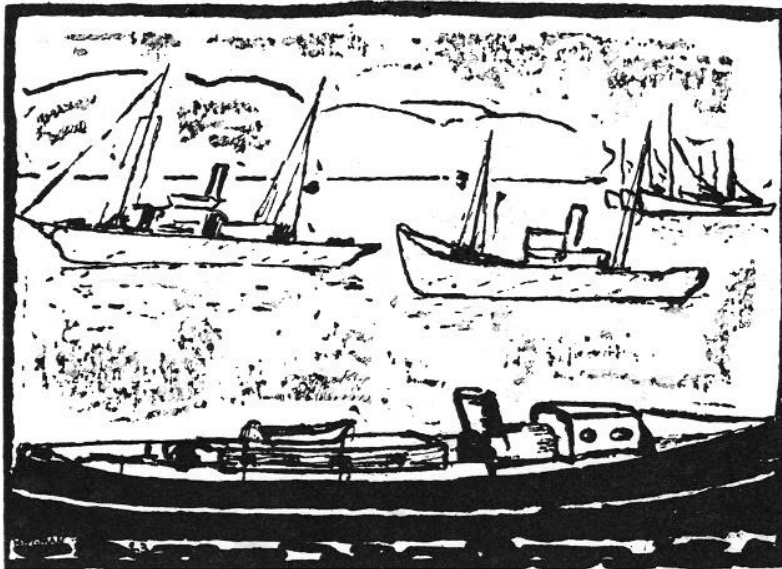

Fig. 5. Spritbåtar i Strömstads hamn. Teckning i tidningen Bohusläningen den 20 januari 1923.

Fig.6. Tungt spritlastade tyska fiskefartyg i Strömstads hamn 1922 i väntan på avgång till Grisbådarna. Hamnen var spritflottans operationsbas och uppbörden av hamnavgifter mer än fördubblades under några år. Foto Gunnar Thorén. Strömstads museum.

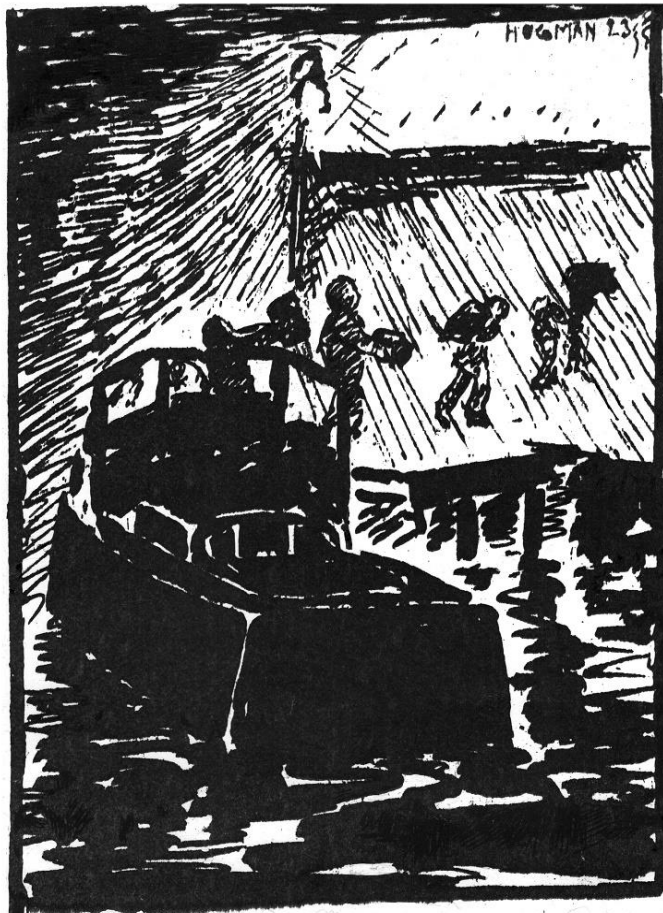

Fig. 7. Lossning av spritlast i all hast mellan fartyg vid Grisbådarna. Teckning i tidningen Bohusläningen den 16 januari 1923.

De stora båtarna från Tyskland och Danmark, där spriten var både billig och helt fri, låg på internationellt vatten utanför Strömstad där de inte kunde gripas, medan mindre båtar gick in till stadens hamn och förtöjdes där. Första gången en spritlastad båt lade till vid kajen i Strömstad var 1919. Det gällde en tungt lastad tysk fiskebåt. En natt i januari 1923 gick en gammal tysk hjulångare "Greifswald" på grund med en stor spritlast och kunde inte räddas (Bohusläningen den 18 januari 1923). Den hade inköpts av den svenske storsmugglaren Ernst Bremer. En annan storsmugglare var norrmannen Karl Kostvedt med sina fartyg. Grand Hotell i Strömstad var en mötesplats och kom att gå under namnet "sprithotellet". Uppköparna som kallades "spritbaroner" utgjordes främst av handlare från Norge, men en del svenskar gjorde också affärer. Tid och plats för leveranser utanför den svenska territorialgränsen avtalades.

Fram till halvårsskiftet 1923 var det inte möjligt att förbjuda båtarna att gå in i Strömstads hamn, men de hölls under uppsikt av tull och polis. I genomsnitt fanns det ett tjugotal båtar i hamnen. De hade rätt att ligga där så länge de inte försökte föra spritlasten i land. Lasten kontrollerades och förseglades av tullmyndigheten. När båten sedan kom utanför den svenska territorialgränsen kunde plomberingen brytas och omlastning och försäljning ske vid Grisbådarna, ett grunt område med goda ankringsmöjligheter. Den tillåtelse som fanns i den svenska lagstiftningen ledde till att smugglarflottorna kunde nyttja Strömstad som bas för sin trafik. Tidningen Bohusläningens reporter Torsten Sandberg i Uddevalla uppgav att han hade

genom upprepade besök i Strömstad och andra orter i norra Bohuslän ävensom i Norge samt också hos smugglarna haft tillfälle att tämligen väl följa den olagliga sprittrafiken. ... De många utlänningarna sätter naturligtvis i viss mån sin prägel på gatulivet i Strömstad i dessa dagar. Man träffar på dem överallt, huvudsakligen naturligtvis på de större hotellen där affärerna görs upp. Men även på kaféerna och konditorierna.

Sandberg skrev i ett utförligt reportage den 16 januari 1923: "Man kan med visst fog säga att Strömstad för närvarande domineras av smugglarna". När spriten väl kommit i land i hemlighet, skedde många olagliga affärsförbindelser. Det omvittnas i flera reportage i Strömstads Tidning med angivande av namn och hemort på de gripna. Man frapperas över den öppenhet som lokalpressen tillämpade när det gäller redovisningen av anklagade personer. Den 22 april 1923 åtalades 47 personer, huvudsakligen strömstadsbor men även norrmän, vid Strömstads rådhusrätt för olaglig införsel av sprit. Sprit som beslagtogs av tullen, överlämnades till tullkammaren i Strömstad. Den konfiskerade stora mängder sprit som förvarades i plåtdunkar om tio liter eller i flaskor. I kampen för att upptäcka spritsmugglare anlätade tullmyndigheterna förutom sina anställda också särskilda spritdetektiver. I en rapport till tullkammaren den 20 mars 1923 uppgav tullöveruppsyningsman H. W. Persson:

Söndagen den 18 dennes kl. 6. 45 fm anhölls av tillsyningsmannen C. A. Dalberg vid Myrens slip, motorbåten Hulda, skeppare N N härstädes, kommande enligt uppgift från spritfartygen vid Grisebådarna samt medförande 28 dunkar sprit, 1 låda konjak å 12 flaskor samt 6 flaskor whisky. Utom ovannämnde N N medföljde som behjälplig vid transporten av spriten hemmasonen N N, Skee. ... Med anledning av förestående får jag härmed under beslagsanspråk till tullkammaren överlämna ovanstående 28 dunkar sprit, en låda konjak samt 6 fl. whisky, med yrkande av ansvar å N N och N N för försök till olaga införsel (GLA Strömstads rådhusrätt Alaa: 173).

Fig. 8. Beslag av plåtdunkar om tio liter och flaskor med sprit vid tullkammaren i Strömstad i början av 1920-talet. Foto Strömstads museum, Strömstad D 632.

I ett vittnesmål som refereras i ett annat protokoll, framgår att den beslagtagna spriten var på väg till Norge. De ertappade blev dömda och fick böter efter rättegång vid Strömstads rådhusrätt. Den 7 april 1923 hade kustvakten O. H. E. Hansson beslagtagit 50 dunkar sprit och fyra flaskor konjak på motorbåten "Heddy" hemmahörande i Halden. Enligt uppgift från skepparen hade spriten "inlastats vid Grisbådarna och avsetts att införas till Norge" (GLA Strömstads rådhusrätt Alaa: 173).

Olaglig sprit i tiolitersdunkar som dumpats av rädsla för tullen, flöt i land på olika ställen utmed stränderna i gränstrakterna. Det blev gratis sprit för dem som fann dunkarna. Detta bidrog till att det fanns gott om denna vara på de norska Hvaleröarna, som smuggelbåtarna måste passera för att komma till städerna Fredrikstad och Halden. Det var heller inte några problem att köpa billig smugglarsprit hos befolkningen på dessa öar. Detta ledde i sin tur till att brännvinskonsumtionen ökade markant under förbudstiden (Jensen 1993: 395f). Förbudet fick motsatt effekt i gränstrakterna där de stora smuggelbåtarna låg strax utanför territorialgränsen.

En hel del av den illegala spriten från Strömstad avyttrades inte bara i Norge utan efterhand också till många orter spridda över stora delar av Sverige, bl. a. Stockholm och Göteborg. Den 19 april 1923 rapporterade Strömstads Tidning om att en bil lastad med 130 liter sprit som inköpts i Strömstad blev stoppad av polisen i Enköping med hjälp av tullpolis från Stockholm. Många unga män i norra Bohuslän kom över olaglig sprit i Strömstad och sålde även vidare till andra. Detta bidrog till att öka de gränsnära ungdomarnas alkoholkonsumtion även innan de fick en egen motbok.

I en ledare den 20 januari 1923 skrev tidningen Bohusläningen:

Man kunde möjligen säga, att smugglingen till Norge är en sak som ej kommer oss vid. Men dels är det smugglingen på Norge, som möjliggör den stora organisation, vilken även ägnar sig åt vårt land, dels är även Norges smugglingen till direkt skada för vårt land genom det obehag - för att använda ett mildt ord - den drar med sig närmast för Strömstad. ... Det är inget tvivel om att smugglarnas talrika uppträdande i Strömstad har de våldigaste följder för moralen. En god del av dessa herrar är sannerligen inte moralens bästa barn. Därtill kommer att en god del av den för Norge avsedda spriten alltmer börjar söka sig in i vårt land.

Sprittflottan i Strömstads hamn och i vattnen utanför blev naturligt nog ett hatobjekt för nykterhetsvännerna i staden. För dessa var den särskilt oläglig före den svenska förbudsomröstningen den 27 augusti 1922. Flottan utgjorde ett synligt exempel på vad som kunde hända om Sverige också införde ett spritförbud.

Efter en kraftig agitation, med hänvisning till förhållandena i Strömstad, ändrades den svenska lagen den 1 juli 1923 så att spritfartyg inte längre fick använda Strömstad eller någon annan svensk hamn som bas för sin verksamhet. Det förekom nämligen smuggling med transnationella spritsmugglingsnätverk även i Östersjön under 1920- och 1930-talen (Lundin & Nilsson 2015). Den 4 augusti 1923 noterade Strömstads Tidning

att spritfartygens antal i hamnen har i dagarna minskats avsevärt. ... Tydligen har spritfartygens besättningar och det fåtal sprithandlare som uppehållit sig här under senare tiden icke funnit lämpligt att uppträda i staden med samma pondus och grandezza som t. ex. för ett år sedan.

En annan dolkstöt mot smugglingen var när den svenska territorialgränsen utvidgades en sjömil 1924, så att det grunda området kring Grisbådarna inte längre utgjorde internationellt vatten. Vid ett möte i Helsingfors 1924 antogs en så kallad Helsingforskonvention av Sverige, Finland och Norge. Den gav tullmyndigheterna rätt att ingripa mot fartyg även när de befann sig utanför staternas nationalgränser, dvs på internationellt vatten (Lundin & Nilsson 2015: 15).

Strömstads Tidning skrev i augusti 1924:

Det går visserligen än att ankra även utanför den nya gränslinjen men det blir mycket svårare. Medan djupet på det av spritflottan hittills frekventerade området varierar mellan 35-40 meter går där upp till mellan 90-100 meter. F. n. ligger där blott ett 10-tal farkoster större eller mindre. En fiskebåt G. G. 921 samt den danska ångaren Gunnar ligger därute. De flesta båtarna synes vara danska. Några tyska syns inte längre till.

En kvinna född 1912 på ön Sydkoster väster om Strömstad berättade vid en intervju 1995:

Det låg ju stora armador utav särskilt tyska spritsmugglare, som låg utanför tremilsgränsen då. Vi kunde också gå upp i ett berg och se och det var som en stad utav, så kom de då ut och handla och så, folk. ... Det var ju mest tysk exportsprit i stora dunkar, som flöt i land här på stränderna.

Denna sprit innehöll 96% alkohol.

Enligt en rapport 1926 från tullen i Oslo framgår att de misstänkta norska smuggelbåtarna i stor utsträckning hörde hemma i gränstrakterna mot Sverige, så som Fredrikstad, Onsøy och Hvaler, men även Oslo och västra sidan av Oslofjorden, så som Tønsberg och Sandefjord. Om en båt från Oslo uppges det: "Eieren flere ganger straffet for smugling". En båt från Nøtterøy i Oslofjorden sägs ha "gjennemgående rør (til sprit-smugling) i styrehuset festet til kjølen på styrbords side".

Vid tullens patrullering och beslagtagning av sprit ute på vattnen kunde skottlossning förekomma både från tullens och smugglarnas sida. I oktober 1921 blev en norsk tulltjänsteman ihjälskjuten av smugglare. I augusti 1924 greps två norrmän från Onsøy utanför Fredrikstad av svensk tull för att de avlossat flera hagelskott med "ett 12 kal. dubbelpipigt, jaktgevär" mot en tullbåt. "Skottens riktning var sådan, att besättningen var i stor fara att träffas, varför tullförvaltaren K. G. Lafqvist anser att åtgärder bör vidtagas" (Strömstads Tidning). I april 1924 sköts två norska smugglare till döds av besättningen på en norsk tullkrussare (Johansen 1994: 86). Dessa incidenter visar på att tulltjänstemännen hade ett högst riskfyllt arbete.

En tulltjänsteman född år 1900, som började sin tjänstgöring vid inloppet till Idefjorden under förbudstiden, berättade i en intervju 1993 att tjugo dunkar ihopskruvade med vinkeljärn kunde flyta omkring på vattnet. Båtarna förvarade dunkarna på däck eller väl så ofta under båten men dumpade dem i vattnet om de fick syn på tullen som patrullerade i sina båtar. En natt skall 15 000 liter sprit ha beslagttagits. Det var just under den tiden på dygnet som den olagliga trafiken förekom i skydd av mörkret. En gränsuppsyningsman berättade i en rapport den 7 oktober 1923 till tullförvaltaren i Strömstad om vad han fann i vattnet:

I sällskap med förut omnämnda norska tulluppsyningsmän företog jag en undersökning av platsen och varsnade under vattnet ett snöre, vilket ej var fast i land, som jag halade upp med båthaken. Snöret ledde utåt djupt vatten och i detsamma var fastgjort sju stycken säckar med ineliggande sammanlagt sjutton spritkannor (GLA Strömstads rådhusrätt Alaa: 173).

Smugglarna hade i regel skaffat sig snabba båtar, så att de kunde köra ifrån tullbåtarna om de inte blev överraskade t. ex. inne i någon vik. Smugglingen var så lönsam och efterfrågad att den fortsatte även några år efter det att det norska alkoholförbudet hade upphävts 1927 (Johansen 2004: 48f).

Den nitiske polismannen Erik Bohman, som var verksam i Strömstad från 1905 till 1947 och för övrigt nykterhetsman, upprättade under den norska förbudstiden ett särskilt register över alla personer som var anhängna för spritsmuggling. Det finns utför-

liga uppgifter om de anhållnas utseende, inklusive eventuella tatueringar. De är fotograferade i bröstbild både framifrån och i profil. Det rör sig om olika yrkeskategorier inom arbetarbefolkningen, så som fiskare, sjömän, stenhuggare, jordbruksarbetare på båda sidor om den svensk-norska gränsen och sågverksarbetare enbart på den norska sidan. Det är ett betydande antal män i åldern 18-48 år, ungefär hälften i 20-30-årsåldern.

Fig. 9. Fyra män anhållna för spritsmuggling av polisen i Strömstad. Två kom från den norska sidan av gränsen och två från den svenska. Deras yrken var fiskare respektive stenhuggare i det svenska gränsområdet och sågverksarbetare i Fredrikstad respektive murare i Oslo på den norska sidan. Polismyndighetens arkiv, Strömstad.

Fig. 10. Två tulltjänstemän, då kallade gränssidare, till höger, vid den svenska tullstationen i Håve på 1920-talet. Detta är den första bilen som tullen i Håve hade anskaffat. Foto Strömstads museum, Strömstad 927.

I rådhusrättsprotokoll från Strömstad och i många reportage i Strömstads Tidning liksom i tidningen Bohusläningen finns uppgifter om omfattningen av smugglingen och vilka personer som blev dömda. Strömstads Tidning skrev den 23 april 1923:

I måndags var inte mindre än 50 personer från strömstadstrakten inställda till Strömstads rådhusrätt för olika slag av förseelser mot tullstadgan och spritförordningarna. Av de tilltalade var ett stort antal ungdomar och för övrigt folk i olika samhällsställningar. ... Det var säkerligen den mest stormiga rättegångsdag som någonsin ägt rum i Strömstad. Ordföranden, assisterad av åklagaren samt flera poliser, hade all möda att hålla reda och ordning i rättssalen.

Från oktober till december 1923 avgjordes sexton spritsmugglingsmål i Strömstad. De norska smugglarna kom till skillnad från de anhållna svenskarna inte bara från gränsnära områden utan även från Oslo, dåtidens Kristiania, och till och med från det avlägsna Trondheim. Det gäller t. ex. en murare från Oslo född 1884 och en snickare från Trondheim född 1880. Sjömän från Trondheim men även från norra Tyskland och Fredrikshamn i Danmark finns också med i registret. De utländska medborgarna blev "avvisade ur riket". Det gällde t. ex. en trettioårig maskinist från Hamburg. I Norge dömdes 1923 926 män och 20 kvinnor för spritsmuggling (Johansen 2004: 27). Smugglingen var alltså helt männens domän vilket kan ses mot bakgrund av att det var de som var sjöfarare.

En smuggling i mindre omfattning jämfört med den internationella båttrafiken avsåg den hembrända eller lagligt inköpta sprit som tog vägen över landgränsen till Norge. Detta gällde svenska gränsområden i inlandet där man inte kunde få tag i den sprit som såldes av de utländska fartygen. En lantbrukare född 1912 i gränsocknen Lommeland vid Idefjorden berättade i en intervju om att hans granne köpte konjak under den norska förbudstiden som han sedan smugglade vidare till Norge.

Den funktionshindrade skomakaren och visdiktaren Svante Söder, som var född år 1887 i den svenska gränsocknen Naverstad, tillverkade hembränd sprit ute i skogen och sålde den i hemlighet till människor i gränsnära områden i Norge. Detta omvittnas i de förhör med flera personer på båda sidor om gränsen som landsfiskalen i distriktet företog 1927. Handlande Adolf Olsen i den norska gränsocknen Enningdalen berättade om ett allmänt rykte i trakten att Söder sålde mängder av brännvin till norrmän med tonvikt på ungdomar. "Ofta uppträdde dessa berusade av spritdrycker, som med all säkerhet härledde sig från Söders tillverkning".

Vid en rättegång 1927 blev Söder fälld i rätten mot sitt nekande. Han dömdes till böter och till att betala tillverkningskatt, men detta straff omvandlades senare till fängelse i sextio dagar. Dessutom beslagtogs tre brännvinsapparater (Wigström 1993).

6. Gränsen officiellt stängd under andra världskriget

Under den nazityska ockupationen av Norge 1940-1945 förbjöd ockupationsmakten alla kontakter över gränsen till Sverige. Det blev ett mycket besvärligt avbräck för gränsborna som sedan lång tid tillbaka var vana vid regelbundna sociala och ekonomiska kontakter. Det förekom flera släkterelationer till följd av många bland-äktenskap (Gränsmöten 1999).

Hur kom då gränsbefolkningen att hantera detta totala kontaktförbud just med tanke på alkohol? Man har att ta hänsyn till det omfattande antalet militärer som var förlagda på båda sidor om gränsen. Inom projektet "Gränsens kulturmöten" har en dokumentation gjorts av de svenska soldaternas minnen från förläggningarna vid gränsen där de bodde i baracker. Alkoholen spelade en framträdande roll inte minst i

Fig. 11. Svenska soldater firade jul nära den norska gränsen i Vassbotten 1943. Spritflaskorna på bordet är framträdande. Foto i privat ägo.

samband med högtider, vilket bl. a. framgår av fotografier som insamlats från beredskapstiden. Intervjumaterialet omtalar även att hembränning förekom. En man född 1922, som var förlagd vid gränsen nära Kornsjø, berättade:

Vi bryggde också "lura" eller "Jonavin". Receptet har jag glömt, men det var något vi satte i glasdamejeanner. Sedan skulle denna usla drank jäsa och därefter drickas varvid berusning inträdde.

På den norska sidan av gränsen fanns soldaterna från det tyska riket. Många av dem var unga pojkar ditkommenderade från Österrike, som tyskarna ockuperat. Både vuxna och barn som bodde närmast gränsen i både Norge och Sverige erhöll passersedlar, på norska kallade "grenseboerbevis". Dessa skulle man visa upp för militären för att överhuvudtaget få vistas utomhus i det gränsnära området. De ständiga kontrollerna upplevdes som besvärande av gränsborna.

GRENZZONEN-BESCHEINIGUNG
Grenzzone West
GRENSEBOERBEVIS
Grensosone Vest

187907

38 45

Polizeidirektor/Lensmann in
Politimesteren/Lensmannen i Tuna og Rolvsøy

Inhaber dieser Grenzzone-Bescheinigung,
Innehaveren av dette grenseboerbevis

Birgit Holmen geb. am 6. in S. borg.
født den 11. 28. i S. borg.

Beruf: Stattsangehörigkeit: Norsk.
Yrke: skolelærer Nasjonalitet:

hat seinen/fjeren ständigen Wohnsitz in: Sjøvi, Rolvsøy.
har sin faste bopel i:

Polizei/Lensmanns-Bezirk: Tuna og Rolvsøy
Politilensmanns-distrikt:

Diese Bescheinigung berechtigt zum Verkehr in folgenden Polizei-
bezirken der Grenzzone West:
Dette bevis gir innehaveren rett til å ferdes i følgende politi-
distrikter i Grensone Vest: .

Birgit Holmen
Egenhändig Unterschrift
Egenhändig underskrift

Polizeidirektor/Lensmann
Politimesteren/Lensmannen

Stromseth
Unterschrift des Polizeidirektors bzw.
Lensmanns
Politimesterens eller lensmannens
underskrift

Ort: Sjøvi, Rolvsøy, Lensmannskontor
Sted: Sjøvi, Rolvsøy, Lensmannskontor

Datum: 13-44
Datum: 13-44

Siegel
Stempel

13044

Fotografiet stemples!

Figur 12. "Grenserboerbevis" utfärdat 1944 för Birgit Holmen, född 1928 i Sarpsborg. Beviset gav rättighet att färdas inom Sarpsborgs, Fredrikstads och Moss' polisdistrikt som ingick i "Grensosone Vest". Privat ägo.

Befolkningen på båda sidor om gränsen kom dock snart underfund med att militärerna och den hemliga polisen gestapo bara kontrollerade de officiella gränsövergångarna och knappast sträckorna däremellan. Detta underlättade illegala kontakter i skydd av mörkret i skogarna eller över vattnet. En norsk kvinna född 1926 i gränsocknen Enningdalen berättade att "tyskerne var vi i grunn ikke så redde for, for dem var ikke ute og gikk når det var mørkt, da kom dem i tilfelle i bil så da syntes dem jo".

Svenska unga män träffade unga norska kvinnor i hemlighet på den norska sidan av gränsen. Detta utgjorde en direkt fortsättning av det kontaktnät som funnits före kriget och som förstärkts tack vare de många blandäktenskapen över gränsen. Män som deltagit i dessa hemliga kontakter, har berättat om att de i hemlighet förde med sig snus, tobak och salt som var bristvaror i Norge. De bytte detta mot norskt brännvin, såväl legalt tillverkat som hembränt. En svensk man född 1923 uppgav: "Dom hade brännvin va, de vet du, de va deras vara". På så vis kunde de svenska männen få tag i mer brännvin än som de kunde köpa på systembolaget med hjälp av motboken i Sverige. Det finns även uppgifter om att vissa kvinnor kunde delta i alkoholsmugglingen över gränsen och att de gripits av den svenska gränspoliserna och fått böta. Det utvecklades nästan till en sport att undvika och lura gränspoliserna och militärerna på båda sidor om gränsen (jfr Wigström 1996). Alkoholen spelade en viktig roll vid de hemliga mötena.

De unga kvinnorna på den svenska sidan var i sin tur livligt uppvaktade av de svenska militärerna som låg i beredskap utmed gränsen. I gränstrakterna upplevde alltså de svenska unga männen en ökad konkurrens om de unga kvinnorna tack vare den svenska mobiliseringen. De hemliga besöken på den norska sidan av gränsen blev då desto viktigare, vilka de svenska soldaterna inte kunde delta i.

*Fig. 13. Svenska soldater vid gränsbommen mot Norge i Vassbotten under tidigt 1940-tal. Unga kvinnor blev livligt uppvaktade av militäerna.
Foto Bohusläns museum, Uddevalla 53 671: 26.*

En utbredd kurirverksamhet utvecklades i Norge för att hjälpa flyktingar att lämna landet (t. ex. Johansson 1985). Omkring 15 000 flyktingar flydde från Haldenområdet och kom över till Sverige i Idefjordsregionen. Detta utgjorde en mycket stor del av den norska flyktingströmmen till Sverige. Det var en klar fördel att det fanns en vattengräns som norrmännen i hemlighet kunde ta sig över inte minst nattetid. Svenska tulltjänstemän och gränspolis var ofta behjälpliga och det uppstod ett talesätt bland dem, att "det man inte såg, såg man inte och det man inte hörde, hörde man inte". I sådana fall hade man inget att rapportera om till högre myndigheter och behövde inte göra några ingripanden. Däremot var de svenska tulltjänstemännen mer ivriga med att kunna lägga beslag på smuggelsprit från Norge, ty det gällde inte människor som var på väg bort från kriget. En svensk gränsbo berättade: "Tullarna var inte ute efter flyktingarna utan mest efter smuggelsprit". Detta var dock ingen lätt uppgift. Ett gammalt ideal att kunna lura tullen fortlevde under kriget trots de stränga kontrollerna som då rådde.

Det var förenat med dödsstraff för en norрман att illegalt lämna landet. Legalt kunde detta ske om en kvinna var förlovad med en svensk man före kriget. Efter noggranna förhör inför gestapo kunde hon få tillstånd att utvandra till Sverige för att gifta sig. Ett flertal norska kvinnor kom på så vis till Bohuslän under kriget (Gustavsson 1995).

En annan form av legala kontakter var de matpaket som skickades från Sverige till Norge på grund av den matvarubrist som rådde där. Paketerna öppnades av censuren i Norge innan de fick nå adressaten. Detta skedde för att de tyska myndigheterna skulle kontrollera att det inte förekom någon antinazistisk propaganda. En svensk kvinna född 1931 i gränsocknen Naverstad meddelade att "tyskarna stod på tre meters avstånd med kulsprutor och såg till att vi inte gav dem något annat också". Matpaket till norrmän överlämnades i en del fall personligen till mottagare vid gränsen. Det gällde särskilt släktingar. Då satt svenskarna och norrmännen på var sin sida om gränsen och drack kaffe. Som tack överräckte norrmännen ofta sprit, ty det var den enda vara som de hade möjlighet att bidra med. Det förekom laglig sprit i Norge som var ransonerad förutom den

hembrända. I januari 1943 skrevs det ut brännvinskort till män över 17 år och till kvinnor över 21 år. Männen fick en större kvot än kvinnorna (Johansen 2004: 57ff). Brännvinsransoneringen upphörde i januari 1946 samtidigt som alkoholpriserna steg mycket kraftigt för att förhindra hamstring och svartabörshandel. Eftersom det fanns så knapp tillgång på socker med kraftig ransonering i Norge under kriget och fram till 1952, fick hembränningen påtagliga svårigheter. Man gick dock över till att nyttja potatis i stället för socker.

Byteshandel från svenskarnas sida förekom inte enbart med civila norrmän utan också med tyska militärer. De hade gott om sprit med sig från Tyskland som de gärna nyttjade som illegal bytesvara för att komma åt andra varor som de önskade. De sökte kontakter med svensk civil gränsbefolkning men även med svenska militärer vid gränsen. Detta har omvittnats av flera informanter på svensk sida, vilka var med om denna illegala byteshandel.

Farvattnen var ytterst riskfyllda för fiskebåtarna, men ändå förekom en del fiske utanför den svenska västkusten. En fiskare från Strömstad berättade att han och en kompanjon köpte en räktrålar 1942:

Under fiske med den båten 1943 blev vi prejade av en tysk patrullbåt när vi låg med motorstopp. ././Tyskarna ville ha fisk och räkor. De kom över med en roddbåt och hämtade. De betalade med konjak och så vinkade de adjö. Strax efter föll ett skott och kulan slog ner strax för om båten. Vad menade de med det? Skämtade de med oss?

En man född 1917 gjorde beredskapstjänst vid gränsstationen Håve från den 10 april 1940, dagen efter den tyska invasionen i Norge. Han berättade:

När man legat ute ett tag blev man bekant med tyskarna som stod på andra sidan gränsen. Mellan svenskar och tyskar drogs ett rep; från svenskarna skickades choklad och cigaretter och från tysk sida kom det brännvin. Man bytte varor utan att komma i närheten av varandra.

När njutningsmedel är eftertraktade, finns det möjligheter att kringgå myndigheterna också i krigstid. Det förhållandet att tyskarna ville få tag i choklad i utbyte mot sprit är omvittnat av flera meddelare.

Den funktionshindrade skomakaren Svante Söder (1887-1976) skrev i dikten "Muckskiva år 1944" om de svenska soldaterna som var förlagda vid gränsen och deras smuggling:

Ja gud vare pris att den hembrända brygden
motverkar det tråkiga här på landsbygden,
ty Strömstadbolaget (systembolaget) med konjak och kron
för all del är bra, fastän svagare don,
Men norsk aqvavit har de smuglat från gränsen
båd Andersson, Pettersson, Hansen och Jensen,
de sprungo i skogen som rådjur ta sats,
och smeto förbi både Klöver (tullare) och Mats (tullare)

De svenska tulltjänstemännens egen livsföring var enligt folklig berättartradition inte oklanderlig. En namngiven tullare skulle regelbundet ha besökt och skaffat sig brännvin hos en hembrännare. Motivet i berättelserna var att överhetens representanter själva inte levde efter de lagar som de var satta att övervaka. I annat fall hade de låtit bli att dricka av olagligt hembränd eller beslagtagna sprit. Svante Söder diktade efter den angivne tullarens död:

Nu sitter han i Valhall och dricker mjöd ur horn
Väl svagare än brännvin utav vårt svenska korn
Och ej så gott som hembränt vid norska gränsens tull
Och ej så starkt som e-p (exportsprit) från Hamburg eller Hull

7. Det sena 1940-talets norska inköp i Sverige

Under tiden närmast efter andra världskrigets rånade det stor brist på många varor i Norge. Då var det väsentligt att på nytt kunna åka till Sverige över den gräns som varit officiellt stängd i fem år, och införskaffa en del nödvändiga basvaror. En meddelare från Østfold född 1905 berättade 1981 om sina minnen från tiden strax efter krigsslutet:

Det var så mye og mangt en hadde savnet i de vonde årene. Ikke bare sukker. Det var klær, hermetisk frukt, sjokolade og mye, mye mer. Og det var svært så aktuelt og reise over og handle etter oppdrag fra slekt og venner og venners venner og bringe videre til mere fjerntliggende steder i det forlengst befridd Norge. Men det var i høy grad begrenset hvad en hadde lov til å ta med seg tilbake fra det store utland. Bare litt for hver enkelt person. Serlig i 1945 og utover ett par år var de svenske tollerne svært påpasselig og nøye. Folket i grensesonen hadde imidlertid under krigen lært og sno seg og vri seg på utallige rare måter (Minneoppgave 1981 Østfold nr 70).

Fig. 14. Svensk tulltjänsteman under båtpatrullering på Idefjorden strax efter krigsslutet. Foto Bohusläns museum, Uddevalla 53 671: 100.

En betydande smuggling förekom över gränsen under 1940-talets senare del. Många kvinnor klädde in sig i flera lager av tyger och kläder när de på cykel skulle passera tullen. Alla varor var tullbelagda. Svenska tulltjänstemän blundade eller såg ofta ofta mellan fingrarna i likhet med vad de gjort under andra världskriget för att hjälpa norrmän i nöd. Det gällde för dessa norrmän att få tag i det mest nödvändiga för livets uppehälle. Svenska tulltjänstemän har berättat om att försök till mutning av tullare med brännvin förekom. Vid dessa handelsresor till Sverige fick norrmän blott medföra en begränsad summa pengar, femtio norska kronor. Om det upptäcktes att de hade mer konfiskerades den överskjutande delen. Vid hemresan skulle de noga redogöra för hur pengarna använts.

Under sådana omständigheter kunde medhavd legal eller hembränd sprit fungera som ett betalnings- eller bytesmedel. En norsk tulltjänsteman i Kornsjø född 1914 berättade att "de forsøkte å lure med si naa brennevinsflaska daa som de hade i bytte". Svenskarna som hade kafferansonering fram till 1951, var också intresserade av norskt kaffe. En del inköptes lagligt, men smuggling förekom också i likhet med vad som skedde under första världskriget (Hansson m. fl. 1978: 193).

Fig. 15. En svensk gränsbo till vänster, och en norsk till höger, möts och dricker alkohol tillsammans ute i det fria i Vassbotten efter krigsslutet. Foto Bohusläns museum, Uddevalla 53 671: 38.

8. 1950- och 1960-talens svenska inköp i Norge

På 1950-talet bytte handelsströmmen riktning. Svenskarna åkte till Norge i stora skaror för att handla. Allhelgonadagen som i Sverige från 1953 kom att firas som en helgdag på en lördag i början av november till skillnad från i Norge, blev en betydande dag för affärsresor till Norge. Karavaner av bilar körde över gränsen. Även många busslaster åkte till Norge för att handla.

En nordisk passion kom till stånd 1952, och då behövde de resande inte längre visa upp pass när de åkte över den svensk-norska gränsen. Norskt margarin, socker och mjöl som var subventionerat av den norska staten och som därför var avsevärt billigare än i Sverige, dominerade bland de av svenskarna eftertraktade varorna. De som köpte mer än de tillåtna kvoterna blev ibland gripna i tullen om de upptäcktes. Då fick de både böta och lämna ifrån sig det som överskred den tillåtna kvoten på femton kilo matvaror per person (Andersson 1994).

En del resenärer önskade också inköpa alkohol, men de fick åka en bit längre in i landet till Sarpsborg. Gränsstaden Halden hade då ännu inte något statligt vinmonopol, som motsvarar det svenska systembolaget. En sagesman från Orust född 1909 ville inte handla i de gränsnära orterna Halden eller Vassbotten utan åkte vidare in i Norge till Sarpsborg där han kunde köpa brännvin. För honom var detta det viktiga med resan.

Fig. 16. Svenskar köper säckar med socker och stora lådor med margarin i Norge på 1960-talet. Foto i privat ägo.

9. Skärtorsdagen som fest- och inköpsdag för normmän

Om allhelgonadagen blev en viktig handelsdag i Norge för svenskar under 1950- och 1960-talen, gäller det omvända för skärtorsdagen. Under efterkrigstiden och fram till nutiden har normmän kommit i stora skaror till Strömstad på skärtorsdagen som till skillnad från i Sverige är helgdag i Norge. Belägg finns redan på 1920-talet för att många norska besök förekom i Strömstad just på skärtorsdagen. Den har i folkmun i Strömstad kallats för "rännaredagen". Handelsinvasionen kan följas i de reportage som Strömstads Tidning årligen har gjort.

Spriten har utgjort en viktig del av inköpen under senare tid. Köerna har varit långa utanför systembolaget. Strömstads Tidning rapporterade den 10 april 1982:

Samling vid Systembolaget var det under hela skärtorsdagen. Kanske Strömstads mest frekventerade butik på torsdagen. ... Säg vad man vill om normmännen, men till Strömstad skall de skärtorsdagen, även om det är full snöstorm ute med tillhörande trafikproblem.

Föreståndaren för systembolaget berättade för tidningen att "vissa viner, whisky, vodka, sherry och likörer är det som efterfrågas mest av normmännen". Tendensen höll i sig under de följande åren. Den 29 mars 1997 meddelade samma tidning:

Systembolagspersonalen hade det jobbigt värre. Bolagets målsättning att väntetiden skall vara högst tio minuter var något man bara kunde drömma om den här dagen. På torsdagseftermiddagen tog det minst två timmar innan köpet av de starka dryckerna kunde genomföras.

Systembolaget i Strömstad sålde under 1990-talet omkring sju av tio flaskor till normmän på årsbasis. Enligt de intervjuer som utfördes med normmän inom projektet "Gränsens kulturmöten", har de velat köpa svensk alkohol, i senare tid i allt större utsträckning vin. Detta har skett både på grund av det billigare priset jämfört med Norge och för att sortimentet har upplevts vara avsevärt bredare i systembolaget än i det norska vinmonopolet. Eftersom Sverige sedan 1995 är en del av EU, måste svenska systembolag tillhandahålla de vinsorter som finns inom EU. Vin- och spritbolagets importmonopol avskaffades 1996. Det har också bidragit till att sortimentet har blivit bredare i

Sverige.

I fråga om brännvin har norrmännen sina preferenser. En kvinnlig expedit vid systembolaget i Strömstad berättade sommaren 1995 för den norska tidningen Aftenposten (8/7) att "Liebfraumilch, Ballantines og Absolut Vodka er noen av de varene som nordmenn kjøper mest av. Tre stjernes Cognac er det også mange som kaster seg over".

*Fig. 17. Köande norrmän utanför Systembolaget i Strömstad skärtorsdagen 1978.
Foto Evert Dahlgren, Strömstads museum.*

Ett viktigt studieobjekt för de norska kunderna, som till största delen har varit män, både i kön utanför och inne på systembolaget, har varit systembolagets fylliga katalog över spritsorter och priser. Vissa norrmän har prenumererat på dessa sortiment- och prislistor.

Fig. 18. Tre norska män, inne på systembolaget i Strömstad skärtorsdagen 1997, studerade noga katalogen över spritsorter och priser. Deras kvinnor var mer passiva i bakgrunden. Foto Anders Gustavsson.

På skärtorsdagen 1997 utförde jag fältstudier i Strömstad med observationer och intervjuer. Jag besökte gästhamnen, bil- och passagerarfärjan till norska Sandefjord i Vestfold fylke, systembolaget och den långa kön utanför, polisstationen och parkeringsplatserna. Utmed huvudgatorna åkte norska veteranbilar, t. ex. Chrysler eller Volvo Amazon, med ungdomar, mest pojkar, runt varv efter varv i karavaner och med hög musik påslagen. Ungdomarna visade upp ölburkar och brännvinsflaskor eller coca-colaburkar i de neddragna bilrutorna när de åkte omkring. Inte alla ungdomar hade bilar utan en hel del åkte utan fortskaffningsmedel med bil- och passagerarfärjan från Sandefjord. De vandrade omkring i flockar på Strömstads gator med skrik och skrån.

På parkeringsplatserna inne i staden stod nästan enbart norska bilar och bussar, dock inte ungdomarnas bilar, som ständigt körde omkring. Bussarna kom från många olika delar av Norge, bl. a. Bergen på Vestlandet. Inne på systembolaget mötte jag bara norrmän som kunder. Mitt på dagen var väntetiden 93 minuter för att inhandla alkohol (Strömstads Tidning den 29 mars 1997). De enda norrmän som var påtagligt alkoholpåverkade var ungdomar. De vuxna som kom familjevis studerade i stället noga sortiment- och priskatalogen med tanke på kommande behov. Alkoholen skulle forslas hem i bil, båt eller på färjan. Man måste kalkylera med att komma igenom tullen och inte bli gripen om man hade för stora kvantiteter.

Polisen i Strömstad har under senare årtionden fått ta in extra förstärkningar från andra västsvenska polisdistrikt under skärtorsdagen för att klara av de trafikstockningar som uppstått vid infarten och för att upprätthålla ordningen inne i staden.

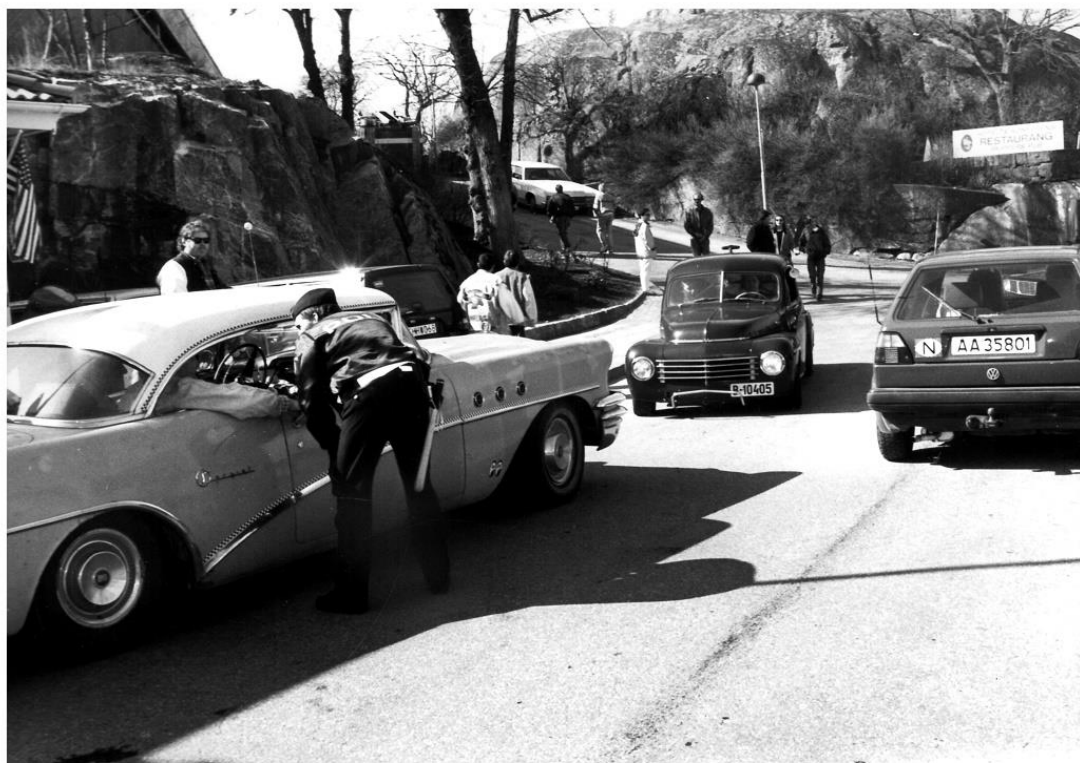

Fig. 19. Polisen i Strömstad dirigerar anstormningen av norska bilar på skärtorsdagen 1995. Foto Kerstin Carlsson, Strömstad.

Fig. 20. Norska ungdomar åkte omkring på gatorna i Strömstad i en veteranbil skärtorsdagen 1995. En sparkstötting och en halmbal på taket skulle dra uppmärksamheten till fordonet. Foto Kerstin Carlsson, Strömstad.

För ungdomarna har feststämningen, förhöjd av alkoholintaget, den höga musiken och skriken varit det primära. Veteranbilarna har utsmyckats med fastklistrade textramsor på bakrutan och föremål som bundits fast på taket. Det kan vara vintersymboler som skidor, kälkar och sparkstöttingar. Den norska flaggan men även den amerikanska är en ofta framträdande symbol på veteranbilarna som i många fall har amerikanskt ursprung. Ungdomarna har åkt till Sverige och Strömstad för att ha fest tillsammans i det offentliga rummet mitt på dagen (jfr *Gatan är vår!* 1995). De har kommit på förmiddagen och åkt tillbaka sent på eftermiddagen. I Norge har festen fortsatt på kvällen i gränsstaden Halden som ligger ett par mil från Strömstad. En stor del av ungdomarna som åkt till Strömstad har kommit från det angränsande fylket Østfold men även från Vestfold fylke på andra sidan Oslofjorden.

Eftersom Sverige till skillnad från Norge inte firar helgdag på skärtorsdagen har de norska ungdomarna upplevt att de kan ta sig friheten att inta det offentliga rummet under dagtid. Detta har kunnat ske utan konkurrens från svenska ungdomar, som dagtid antingen gått i skola eller arbetat. Norska och svenska ungdomar har tidigare inte mötts och etablerat några kontakter på skärtorsdagen (Larsson & Söberg 1997), men på den punkten har det skett en förändring under de allra senaste åren (se nedan).

För de norska ungdomarna har den främsta avsikten inte varit att köpa billiga varor eller att få tag i ett större sortiment av vinsorter, som den vuxna norska befolkningen på besök i Strömstad varit intresserad av. Ungdomarna har till skillnad från andra norrmän inte visat sig i matvaruaffärerna eller på restaurangerna i Strömstad. De har i stället roat sig tillsammans med andra norska ungdomar. Den momentana njutningen verkar ha varit det väsentliga. Då blir inte maten utan dryckesvarorna det viktigaste vilket tydligt kan iakttas på parkeringsplatserna i Strömstad. "Vi kommer till

Strömstad för att dricka öl och ha det `gøy`, var den allmänna förklaringen bland ungdomarna", skrev Strömstads Tidning den 30 mars 2002. Norrmännen har sedan barnsben en speciell erfarenhet av att hålla fest i det offentliga rummet genom de storslagna 17 majfestligheterna, som också firas av norrmän i Sverige (Blehr 2000, Gustavsson 2013).

Polisen som funnits i det offentliga rummet i större utsträckning än vanligt på skärtorsdagen, har fått se genom fingrarna med en hel del av vad som hänt denna dag. Uppgiften har varit att i första hand förhindra trafikstockningar och se till att människor inte kommer till skada genom trafikolyckor och slagsmål. Det är flera offentliga rum som polisen fått ha särskild uppsikt över. Det har främst gällt kön utanför systembolaget, huvudgatorna där de norska ungdomsbilarna cirkulerar, parkeringsplatserna och färjeterminalen till Sandefjord.

De norska ungdomarna har inte alltid tagit någon nämnvärd hänsyn till gällande parkeringsregler. Strömstads Tidning rapporterade den 6 april 1996 att "polisen hade ett styvt jobb att tillrättvisa norska 'parkeringsanarkister'". Ungdomarna skilde ut sig från andra norska bilister. Tidningen berättade att av de norska bilarna

parkerade den ena delen av dem snyggt och prydligt på anvisade platser, medan de yngre bilägarna gärna visade upp sina uppolerade bilar till allmänt beskådande, genom att helt enkelt ställa dem där mest folk kunde betrakta de i många fall glänsande - och svarta - Volvo Amazonerna. Poliserna Johan Sörqvist och Erika Gyllensvärd var dock snabbt framme och påpekade om parkeringen var alltför lagstridig.

Däremot har de norska ungdomarna varit noga med att chaufförerna skall vara nyktra. Vid en omfattande alkoholkontroll utförd av polisen 2017 hittades ingen alkoholpåverkad chaufför.

Vid färjeterminalen till Sandefjord har alkoholpåverkade norska ungdomar råkat i dispyter med båtpersonalen om de avvisats från att gå ombord på hemresan. Polisen har även hindrat överförfriskade ungdomar att gå i land i Strömstad, och då har de genast fått återvända med båten. När ungdomarna har trotsat tillsägelseerna, har de blivit omhändertagna. Det gällde bl. a. fem av nio ungdomar i tjugoårsåldern, som omhändertogs på skärtorsdagen 1983. De hade druckit sig kraftigt berusade på ditresan. En man född 1962 uppgav vid polisförhöret att han druckit sju flaskor öl ombord på båten.

Däremot har det varit mera lugnt i gästhamnen där de norska familjerna uppehållit sig på sina båtar. I gästhamnen låg det fortfarande 2018 bara norska båtar vid denna tid, eftersom den svenska turistsäsongen inte börjat så tidigt. Från slutet av 1970-talet och framåt har norska familjer med egna båtar kommit till Strömstad under hela veckan före påsk. Många norrmän har enligt intervjuuppgifter ordnat med arbetsledighet under den veckan i form av insparad semester. Detta har märkts tydligt i affärerna. Handeln blir inte så koncentrerad enbart till skärtorsdagen utan utspridd över flera dagar i påskveckan. Den 25 mars 1978 uppgav Strömstads Tidning om handeln i staden: "Hela veckan har visat en markant ökning, och det visar att norrmännen passar på i början av veckan att göra sin påsketur till Sverige". En man från Sarpsborg berättade för Strömstads Tidning den 15 april 1995: "Vi gick via Skjebergskilen och är här för att kose oss och handla lite grann. Ombord har vi kräftor och vitt vin". Båtfärden till Strömstad i påskveckan har främst en social och avkopplande funktion. I tillägg kommer alkoholinköpen. Strömstads Tidning skrev på skärtorsdagen den 5 april 2012:

Hela veckan har norrmännen satt sin prägel på Strömstad. Många har passat på att ladda upp inför helgfirandet. Inte minst har Systembolaget fått känna av att det varit många

normmän i stan. Måndag till onsdag har det varit kö till de båda Systembolagen.

På skärtorsdagen var systembolagen däremot stängda detta år (se därom nedan).

Till skillnad från de bilburna ungdomarna har de norska båtgesterna inte varit upptagna av att konsumera alkohol just denna dag. De har i stället gjort inköp för kommande behov under båtresan och efter hemkomsten till Norge. Genom att båtgesterna stannat minst en natt i Sverige, har de på ett lagligt sätt kunnat ta med sig varor till Norge för ett avsevärt större värde än om de gjort en dagstur.

För ungdomarna däremot är skärtorsdagen den stora festdagen. Den har under en lång följd av år etablerats som en tradition som ungdomar i Norge sinsemellan berättat om år från år. Flera ungdomar som intervjuats har uppgett att de deltagit i festligheterna i Strömstad i flera år alltifrån de tidiga tonåren. Skärtorsdagen har utgjort ett speciellt tillfälle till att roa sig tillsammans med andra. Därför har man slagit vakt om att detta firande fortsätter, närmast som ett fast ritual som upprepas år från år och med nya ungdomar som tillkommer varje år. Ett uttryck som varit uppsatt på flera bilar är "Raggen går". Av ungdomarna tolkas det som att de är på utflykt, dricker alkohol och skriker.

Det märks en skillnad mellan att å ena sidan konsumera och njuta utan begränsning för stunden hos ungdomarna, och att å andra sidan planera för framtiden både ekonomiskt och njutningsmässigt hos båtgesterna. I det förra fallet är det feststämningen och tillfredsställelsen i nuet som är det väsentliga. Då kan det upplevas som svårt att sätta gränser för alkoholintaget, särskilt om man också är utsatt för kamrattryck och vill imponera på andra ungdomar. Känslan av ånger kan komma i efterhand när man nyktrat till. En norsk man född 1972 som omhändertogs av polisen på skärtorsdagen 1995 liggande på trottoaren på torget, uppgav vid polisförhöret efteråt: "Firade skärtorsdag med kompisar – det blev för många öl".

Huvudparten av dem som omhändertagits för fylleri på skärtorsdagen, har varit unga norska män. Det gäller fem av sju år 1978 och nio av elva 1997 och alla var under 25 år. En av de nio omhändertagna ungdomarna 1983 var en tjugo år gammal kvinna. Hon hade "tydlig spritlukt. Högljudd. Vägrat åtlyda flertal anmaningar från polis. Märkbart störande". Bland de nio omhändertagna år 1995 var två kvinnor, 20 och 32 år gamla. De var enligt polisprotokollen lika berusade som männen. Den ena av dem blev "funnen nästintill medvetlös vid Laholmen".

De omhändertagna har enligt lagens bestämmelser fått sova av sig ruset max åtta timmar i fyllericellen, innan de tillåtits att åka tillbaka till Norge med sina kamrater. Eftersom fylleri sedan 1980-talet inte längre utgör något brott i Sverige, kan de omhändertagna bli fria utan några rättsliga påföljder. Tidigare fick de böta för fylleri så som fortfarande är fallet i Norge. Där kan polisen direkt utdöma extra höga böter vid stora högtider dit skärtorsdagen räknas. Inne på polisstationen blev jag 1997 vittne till flera dispyter mellan poliser och norska ungdomar som ville hämta ut sina kamrater eller pojkvänner innan tillnyktringen hade skett. Polisen höll dock noga fast vid de regler som gällde. De eskorterande ungdomarna fick vänta på sina kamrater även om de riskerade att missa en färja, buss eller båt. Antalet omhändertagna för fylleri har avtagit markant under de senaste åren vilket polischefen i Strömstad sätter i samband med att systembolaget har hållit stängt på skärtorsdagen sedan 2008 (se därom nedan).

En del strömstadsbor upplevde under det tidiga 2000-talet de norska ungdomarnas stökiga uppträdande som ett orosmoment. Strömstads Tidning skrev den 30 mars 2002:

Strömstadsborna är faktiskt något splittrade vad gäller normmännens skärtorsdagsfirande i Strömstad. Några ser det som ett vårtecken och en början på sommaren, medan andra förfasar sig över trängseln, ungdomarnas uppträdande, och svårigheterna att ta sig fram i

centrum. Det som kanske stör mest är de mängder av glaskross på gator och trottoarer som den här dagen för med sig och som vällar bekymmer både för gångtrafikanter, bilister och husdjur.

Även normmän som har bosatt sig i Strömstad eller har skaffat feriehus i området har under det tidiga 2000-talet irriterats över det uppslupna skärtorsdagsfirandet bland unga normmän. ”Ta den invasion av normmän som sker här om påsken. Fullständigt vidrigt”, uppgav en norsk kvinnlig pensionär i Strömstad. Hon vände sig starkt mot att ”några få ska få förstöra för övriga normmän och de boende i Strömstad” (Bohusläningen den 15 februari 2003). En kvinna som ägt feriehus i Strömstads kommun sedan 2004 uppgav 2018 att hon skäms över ungdomarnas uppträdande när de åker runt i sina bilar och hänger ut genom rutorna.

Mot bakgrund av den lokala kritik som växte fram gällande allmän ordning införde Strömstads kommun år 2003 bemannade avspärningar av gator i innerstaden. Detta har sedan fortsatt fram till skärtorsdagen 2018 då avspärningarna upphävdes på försök. De kan återinföras om kommunens ordningsföreskrifter gällande nedskräpning och fylleriförseelser inte kan upprätthållas av polisen. Avsikten med avspärningarna var att motverka att de norska bilkaravanerna skulle blockera stadens centrum och hindra utryckningsfordon från att komma fram. Strömstads Tidning rapporterade den 26 mars 2005 att ”trafiken hade reglerats den här dagen, så det blev omöjligt att liksom tidigare år köra varv efter varv runt centrum”. De stora parkeringsplatserna i Strömstads utkanter blev viktiga mötesplatser för ungdomarna på grund av den införda trafikomläggningen med avspärningar.

Bland politikerna i kommunens tekniska nämnd som beslutar om avspärningarna, har olika åsikter framförts vid intervjuer genomförda av Strömstads Tidning. I ett reportage publicerat före påsk den 2 mars 2013 önskade folkpartisten och nämndledamoten Hans-Robert Hansson öppna centrum på nytt för trafik under skärtorsdagen. Ordföranden i nämnden socialdemokraten Ulf Gustafsson ville däremot följa rekommendationerna om avspärning från polisen och räddningstjänsten. Detta blev också nämndens beslut.

Fig. 21. Anders Gustavsson till höger intervjuar en av ordningsvakterna när avspärningarna för den norska veteranbilstrafiken på försök hade hävts under skärtorsdagen den 29 mars 2018. Foto Marita Adamsson, Strömstads Tidning.

Bland ortsbefolkningen har inställningen varit delad om avspärningarna. Strömstads Tidning gjorde ett stort reportage med flera intervjuer den 31 mars 2015 under rubriken "Åsikterna går isär om Skärtorsdagen". Affärsinnehavare har varit missnöjda med att avspärningarna lett till minskad försäljning. Andra ortsbor har uttryckt missnöje över svårigheterna att ta sig fram i staden denna dag. De har vidare varit irriterade över höga och störande ljudnivåer från bilarna, raglande ungdomar och mängden av sönderslaget glas och ölburkar på gator och offentliga utrymmen. "En numera bofast strömstadsbo" skrev i en insändare i Strömstads Tidning den 22 april 2006 om "föredömlig avstängning" som genomförts av kommunens ledning för att stävja "fylleri, slagsmål, spyor på gatorna, krossat glas överallt, ölburkar som kastas från bilar och ungdomar som raglar omkring stupfulla".

Andra ortsbor har i stället uttryckt ett nöje när de gått ut och sett på hur de norska veteranbilarna åkt runt i staden varv efter varv. Det har ansetts ge en speciell feststämning en gång om året. Efter att ha gjort intervjuer med ortsbor på skärtorsdagen den 5 april 2007 publicerade Strömstads Tidning den 7 april 2007 artikeln "Firandet är tradition även för strömstadborna". "På stan syns både äldre, yngre och föräldrar med barn som är ute för att fira skärtorsdagen och fnissa åt sina norska grannar". Vid de intervjuer som journalisten Marita Adamsson från Strömstads Tidning utförde tillsammans med mig på skärtorsdagen 2018 mötte vi enbart positiva kommentarer från ortsbor om traditionen med de norska veteranbilarna. Detta äger bara rum en gång om året och då får man glädja sig åt det, var de kommentarer som vi mötte.

Feststämning har anor tillbaka i tiden bland befolkningen i Strömstad och är inte enbart relaterad till invasionen av norrmän. Journalisten Marita Adamsson som är född och uppväxt i Strömstad har tänkt tillbaka på 1950- och 1960-talen:

Från min barndom minns jag ... de enorma ballongknippena som försäljaren höll i händerna på Torget. Gasballonger i alla de färger och former. De var eftertraktade skönheter som jag inte fick dagligdags. Men på Skärtorsdag brukade jag få en. Det var massor av folk överallt; vårstämning feststämning. ... Men jag kan inte minnas att det var otäckt (Strömstads Tidning den 31 mars 2015).

Systembolaget i Strömstad har alltsedan 2008 hållit stängt på skärtorsdagen för att i tillägg till avspärningarna i centrum minska de störande inslagen med fylleri och skräp på gatorna. En polisman i Strömstad berättade för Göteborgs Tidningen den 14 april 2014: "Vi vågar inte hålla Systembolaget öppet i Strömstad längre. Det används av berusade ungdomar som en bardisk annars". De norska ungdomarna har tagit inköpt alkohol med sig när den inte lägre kunnat inhandlas i Strömstad. Polischefen i Strömstad som varit verksam där sedan 1998 uppgav 2018 att det uppenbara fylleriet minskat sedan systembolaget hållit stängt på skärtorsdagen. Det kommer att ske även i fortsättningen.

En tradition som etsat sig fast bland norska ungdomar över lång tid att åka till Strömstad just på skärtorsdagen har inte låtit sig stoppas varken genom att trafiken spärrats av i centrum eller genom att systembolaget hållit stängt. Två kvinnliga och två manliga norska ungdomar berättade för Strömstads Tidning på skärtorsdagen den 5 april 2012:

Vi är i Strömstad varje år. Finns inget bättre på en skärtorsdag. Det har blivit tradition. När vi var unga åkte vi över gränsen med våra äldre syskon eller med kompisar för att fira. Skärtorsdagen är en enda stor fest varje år. Ikväll skall vi till Halden och festa.

Att festligheterna på dagtid i Strömstad fortsätter på kvällen i den norska gränsstaden Halden har pågått under flera år. Norska polisen betraktas som strängare än den svenska och har anvisat bestämda färdvägar för veteranbilarna.

Fig. 22. Glada norska ungdomar sitter ovanpå sin veteranbil vid en paus i åkandet runt i Strömstad på skärtorsdagen 2013. Foto Fredrik Varfjell, Strömstads Tidning.

En ny trend under de allra senaste åren är att några strömstadsungdomar med egna veteranbilar har uppgett att de följt med de norska veteranbilarna till Halden på kvällen. De har kört runt några varv på de anvisade färdvägarna och därefter åkt tillbaka till Strömstad. Detta har blivit ett sätt att etablera positiva kontakter med de norska ungdomarna som de lärt känna genom motorklubbar.

10. Strejker på systembolag och vinmonopol

Strejker på de statliga systembolagen respektive vinmonopolen med monopolställning har förekommit vid några tillfällen. Detta har påtagligt inverkat på alkoholkontakterna över den svensk-norska gränsen. Här rör det sig inte om statliga regleringar av tillgången på alkohol utan om fackliga stridsåtgärder för de anställda. Vid en strejk på systembolaget i Sverige 1963 åkte många svenskar till vinmonopolbutiker i Østfold. Norska smugglare begav sig även till Strömstad för att sälja hembränd eller legal vinmonopolspirit (Johansen 2004: 97).

Vid långvariga strejker som förekom bland personalen på vinmonopolet i Norge 1978, 1982 och 1986 (*A/S Vinmonopolet* 1997, Johansen 2004: 113ff), har norska konsumenter som velat få tag i lagligt tillverkad alkohol, hamnat i en liknande situation som under den norska förbudstiden. Skillnaden bestod i att vid strejkerna var det inte, som under förbudstiden, förbjudet att inhandla sprit i utlandet, enligt de kvoter som staten fastställt. Vid strejkerna gällde det att få tillgång till alkohol som var en bristvara, inte att inhandla den billigare eller att finna ett större utbud.

Den första vinmonopolstrejken hösten 1978 varade i sex veckor. Då rapporterade Strömstads Tidning om invasion av normmän till Strömstad. Nästa strejk hösten 1982 varade i hundra dagar fram till julen. På grund av den kraftigt ökade efterfrågan från Norge fick man i Strömstad öppna en andra systembolagsbutik i utkanten av staden. På så sätt behövde inte alla normmän köra in i centrum till den ordinarie butiken. I denna fick personalstyrkan öka från sju till nitton personer.

Enligt uppgifter från den norska tullen i Svinesund valde många norrmän att förtulla vad de köpt utöver den fria kvoten som var en flaska 75 centiliter brännvin och en liter vin. Visserligen var tullavgiften hög, 130 kr per liter brännvin, 200 kr per liter konjak, 60 kr per liter starkvin och 20 kr per liter svagvin. Eftersom det inte fanns någon laglig alkohol att tillgå i Norge, upplevde norrmännen det som viktigt att inte tullen beslagtogs vad som inköpts och att man dessutom fick erlägga böter. Vid andra tillfällen kunde man vara mera frimodig med att försöka lura tullen, ty då kunde man få tag i alternativ sprit i Norge om man blev gripen. Det förekom dock en del smuggling vid denna spritstrejk. Det kunde gälla både privatpersoner och restaurangägare. En kvinna i Oslo berättade att hon aldrig varit så mycket i Sverige som under denna strejk: "Da var det smugling! Dødsmasse. Vi kjente folk i Halden, vi dro dit. Tollene stoppet aldri biler med Haldenskilt, så vi lånte bilen til en kompis av faren min" (Johansen 2004: 12).

Förutom den norska strejken förstärktes den norska köpviljan av den kraftiga svenska devalveringen på 16% i början av oktober 1982. Bristvaran alkohol blev plötsligt betydligt billigare. Sprithandeln smittade av sig så att även andra butiker än systembolaget fick en ökad försäljning ju längre den norska spritstrejken pågick. Den 28 oktober 1982 meddelade Strömstads Tidning:

"Drammensveien" som folkhumorn har döpt Södra Hamngatan till, är ett problem för myndigheterna. Kön till systembolaget proppar igen framför allt ingången till posten. Polisen rycker ut då och då för att hålla rent. Speciellt gäller detta under onsdag, torsdag och fredag då köerna brukar vara som längst. Men polisen kan inte vara där jämt.

1986 förekom två strejker. Den första varade fem veckor under sommaren. Den 10 juli skrev en reporter för den norska tidningen Dagbladet att "Strømstad er med ett det nye sprit-paradiset". En ny strejk uppstod i oktober och upphörde i november.

11. Norska båtturister i ökad omfattning under sommaren

Från 1980-talet och framåt har den bohuslänska kusten blivit mer och mer besökt av norska båtturister särskilt från Osloområdet. I samband med den kraftiga uppgången i den norska ekonomin under 1990-talet skaffade sig fler och fler norrmän allt större båtar. Sommaren 2003 uppskattade hamnchefen i Strömstad att omkring 70% av båtarna i gästhamnen kom från Norge (Strömstads Tidning den 12 juli 2003). Norrmännens förkärlek för bohuskusten uppges av dem själva till stor del hänga samman med effekterna av det lagstadgade strandskyddet hundra meter från strandlinjen som trädde i kraft i Sverige 1952 (Statens offentliga utredningar 1951: 40, jfr Fritidsfisket 1968). Detta innebär att kustlinjerna har blivit skyddade mot bebyggelse och privatiserade inhägnader i form av staket och byggnader. De är öppna för allmänheten och därigenom betydligt mer åtkomliga för båtturister än i Norge där liknande restriktioner infördes först 1965 (Hundstad 2011). Denna lag har emellertid blivit mindre verkningsfull i Norge jämfört med Sverige på grund av att många undantag från hundrametersregeln har beviljats lokalt av kommuner (Sol 2002, Winge 2013).

De väl utbyggda gästhamnarna utmed bohuskusten framhålls som ytterligare ett skäl till att norska båtturister söker sig till Sverige. De älskar också att se solen gå ned i havet i väster, vilket inte är möjligt utmed den norska sydkusten, som är fritidsalternativet till den svenska. Där saknas även de kala klippor som norrmännen uppskattar längst ut i det bohuslänska kustbandet. Genom att vistas i den bohuslänska skärgården kan norrmännen förlänga båtsäsongen någon månad både höst och vår jämfört vad som är möjligt i det inre av Oslofjorden.

De norska båtturisterna har inköpt alkohol för konsumtion under resan. Det viktigaste för dem har inte varit att de svenska priserna varit lägre än de norska utan att de har tillgång till alkohol för njutning i måttlig omfattning under semestern. De skaffar inte sprit för att lagra utan för att tillgodose den närmaste tidens behov i båten. Alla norska turistbåtar i bohuslänska hamnar som besöktes vid fältstudier under somrarna 1996 och 1997 inom projektet "Gränsens kulturmöten", hade ett spritförråd ombord som ägarna gärna visade upp. I en del fall fanns det barskåp.

Fig. 23. En norsk familj har lagt till med sin båt i gästhamnen i Lysekil sommaren 1997 och visar villigt upp interiören. Det inbyggda barskåpet är försett med olika spritvaror. Foto Anders Gustavsson.

Där fanns både brännvin och vin. Även 96%-ig illegal sprit som medförts från Norge, har i vissa fall visats fram. Brännvin används bl. a. som "ankerdrum". Det är en sup som männen dricker i små snapsglas när de har ankrat båten efter en längre färd på havet och som en markering av att de kommit lyckligt i hamn. Det blir en form av rituell dryck efter avslutat arbete på liknande sätt som förekom i det äldre bondesamhället. Detta brännvin har man i en del fall fört med sig från Norge, eftersom man velat ha det som är välkänt, medan vinet ofta inköpts när man passerat Strömstad. Vinet dricks av de vuxna, både kvinnor och män, till middagsmaten, medan barnen får coca-cola och "farris" (mineralvatten). En kvinnlig informant uppgav att man skall kunna "hygge sig" med ett glas vin till middagsmaten. Det är inget som man behöver tiga om eller smussa med i hemlighet. Det är det måttliga bruket som framhålls vilket påminner om det religiöst motiverade måttlighetsidealet inom den schartauanska väckelserörelsen i Bohuslän (Lewis 1996). Norrmännen noterar samtidigt att svenskarna, som de har mött under sina resor, verkar ha svårare att koppla av med alkohol på ett avspänt och måttligt sätt. Alkoholen blir lätt något problematiskt som man har svårt att förhålla sig till och även samtala om.

När båtturisterna passerat Strömstad under hemfärden innan de åkt över gränsen till Norge, har de inköpt ett visst förråd. Det är dock inte lagringen eller hamstringen som är det viktiga utan avkopplingen under semestern. Därför har dessa turister inte haft planer på att försöka smuggla och ta med sig mer än den tillåtna kvoten, som de noga håller reda på. Från den 1 januari 1997 uppgick den till en liter brännvin och en liter vin från det man fyllt 20 år eller två liter vin plus två liter öl från 18 år. Brännvinet kunde bytas ut mot ytterligare en liter vin.

De norska båtturesterna har huvudsakligen varit familjer och knappast ungdomar som åkt för sig själva så som i fallet med skärtorsdagens bilkaravaner. I några fall har ungdomar från kustorter i Østfold fylke fått låna sina föräldrars båt för att fara till Strömstad över en helg under sommaren. Flera ungdomar har åkt på samma båt. De har kunnat konsumera betydande mängder alkohol och har emellanåt uppträtt störande för andra båtturester i gästhamnen. Alkoholintaget i kombination med att ungdomarna befunnit sig utanför hemortens och föräldrarnas kontroll har säkert bidragit till ett sådant uppförande. Vid intervjuer med andra norrmän som åkt familjevis har dessa ungdomars beteende omtalats med avsky. Informanterna har skämts över att dessa ungdomar har uppfört sig opassande i de stora båtar som de åkt i. "Det är lyxbåtar som de fått låna av pappa", uppgav en man från Oslo, som seglat utmed kusten i Bohuslän sedan 1976. Störande uppträdanden har bidragit till att vissa norska familjebåtar undvikit att besöka Strömstad under veckosluten i juli. Dessa familjer har sagt sig bli störda och har skämts över sina unga landsmäns uppträdande i utlandet. En familj tog till och med ned sin norska flagga på båten för att inte behöva skämmas inför svenskarna.

Här rör det sig om skillnader mellan generationerna och olika syn på alkoholens roll. Familjerna vill koppla av och dricka måttligt till middagsmaten utan berusningssyfte. Det gäller i regel vin och avser både kvinnor och män. Några direkta könsskillnader i fråga om vin till maten kunde inte märkas.

Till skillnad från de vuxna har ungdomarna i stället druckit betydande mängder alkohol i berusningssyfte för att höja feststämningen utan att egentligen tänka på omgivningen som kan förvänta sig hänsynstagande. Genom sin höga ljudnivå har dessa ungdomar dominerat omgivningen. I en gästbåtshamn, som är en del av det offentliga rummet, ligger man nära inpå varandra. Därför uppstår det lätt irritationer. De vuxna drar sig hellre undan till mindre tätorter eller små holmar. Där kan de leva mer privat och få den ro som de önskar i stället för att råka i konflikter med överförfriskade ungdomar.

Genom att strömstadsungdomarna inte har kommit till gästhamnen, har det inte uppstått några kontakter eller dispyter med de lokala ungdomarna. Dessa har snarast dragit sig undan norrmännen så vitt de inte stött på dem berusade ute på staden. En tonårsflicka svarade 1997 på frågan "Pratar ni med norrmän någon gång?" "Ja, när de är fulla och kommer och pratar. Då (skratt) kan man ju liksom inte undgå att prata med dem". En utbredd bild bland 1990-talets strömstadsungdomar var att de norska ungdomarna, men inte norrmännen i gemen, varit berusade under sommartiden. Vid intervjuerna har det framkommit synpunkter som att de är "ständigt fulla, går och gapar och skriker" (Larsson & Söberg 1997). Ett sådant uppträdande har betraktats med avståndstagande av den lokala ungdomen på liknande sätt som av de vuxna norska båtturesterna.

Till skillnad från skärtorsdagen har inte särskilt många norrmän omhändertagits för fylleri av strömstadspolisen under juli månad. 1996 var det 5 av totalt 19 och 4 av totalt 15 1997. De norrmän som omhändertagits i juli, har i genomsnitt varit äldre än ungdomarna som gripits på skärtorsdagen. Det rör sig mer om individer än om gäng som uppträtt tillsammans. Av de elva norrmän som omhändertogs under sommarmånaderna juni, juli och augusti 1995, var enbart tre under 25 år. Den äldste var 66 år, och en av dem var en kvinna 28 år gammal. Dessa siffror pekar på att det norska ungdomsfylleriet inte dominerat på samma sätt som skett på skärtorsdagen. Det är koncentrerat till veckosluten.

För att minska köerna till den enda systembutiken öppnades, efter långvariga diskussioner, under sommaren 1996 en extra systembutik i utkanten av Strömstad. En andra systembutik hade inte funnits sedan en tid under 1980-talet i samband med en norsk vinmonopolstrejk (se ovan). Tidningen Bohusläningen rapporterade den 24 juli 1996:

I dag slår den upp portarna för kunderna, butik 1442, Oslovägen eller norskepolet, som den redan döpts till. Av norrmännen själva, som ringer och frågar när den öppnar. Det handlar om Systembolagets offensiv för att slippa de osannolikt långa köerna från förra sommaren i Strömstad.

I mindre kustorter, vars gästhamnar också är livligt frekventerade av båtturister har det saknats systembolag. I turistorten Grebbestad söder om Strömstad fanns det under 1990-talet en depå sedan 1962 för alkoholförsäljning i en färgaffär. För att kunna inhandla alkohol måste kunderna lämna in en beställning i god tid i förväg. Många norrmän med fritidshus i området, har regelbundet utnyttjat denna möjlighet. Under sommaren har norrmännen stått för ungefär hälften av försäljningen.

Affärsinnehavaren i Grebbestad valde ut vilka som fick hämta ut alkohol. Om kunden varit uppenbart berusad vid besök i butiken, har denne inte fått hämta ut någon beställd alkohol. Ett sådant system som fungerat på lokal nivå kräver planering hos beställarna till skillnad från impulsinköp. Det var en liknande tanke på begränsning på offentlig nivå när det svenska systembolaget 1982 införde lördagsstängda butiker. Detta gällde fram till år 2000 men har inte förekommit i Norge.

Alkoholförsäljningen till norrmän inte bara under sommaren utan under hela året fick en kraftig skjuts uppåt när den svenska alkoholskatten på vin och sprit sänktes den 1 juli 1992 medan Norge höjde alkoholpriserna. Prisskillnaderna på alkohol i Norge och Sverige ledde under 1990-talet till politiska diskussioner på högsta nivå i Norge om att sänka spritskatterna mot bakgrund av handelsströmmen till Sverige. Någon politisk enighet nåddes dock varken då eller senare.

Jämfört med Sverige har Norge varit mera inriktat på att minska konsumtionen av alkohol genom att hålla uppe priserna, dvs att använda ekonomiska styrmedel. Denna politiska intention har emellertid motverkats av att en mycket stor del av norrmännen bor i den sydöstra delen av landet och har den svenska riksgränsen inom rimligt räckhåll. Prisskillnaderna förstärktes ytterligare till den norska kronans fördel under hösten 1992 när den fasta svenska växelkursen släpptes fri i förhållande till andra valutor. En norsk båtturist i Strömstad uppgav i juli 1992:

Jag tänker köpa något billigt tyskt lantvin. Ett vitt vin som nu kostar 35 kronor i Sverige kostar 60 kronor i Norge. Det är inte bra. Norge borde sänka priserna igen. ... Roy tillhör inte dem som tänker smuggla med sig vin och sprit över gränsen, åtminstone tror han inte det. Han passar bara på att köpa här under semestern (Bohusläningen den 15 juli 1992).

Alkoholförsäljningen i Strömstad till norska kunder har fortsatt i stigande takt under 2000-talet. Mellan 2006 och 2012 ökade t. ex. försäljningen av vin med 35 procent. Ett nytt försäljningsrekord med en ökning på nästan tio procent förekom under det första kvartalet 2018 både av alkohol och sötsaker (VG och Bohusläningen den 22 april 2018). En inverkan har varit den åttioprocentigt höjda sockerskatten i Norge från och med den 1 januari 2018. År 2011 beslagtogs den norska tullen 72 000 liter vin (Vg den 30 januari 2012). Fortfarande 2016 stod systembolaget i Strömstad överst på listan över vin- och spritförsäljning i Sverige (Strömstads Tidning den 9 februari 2017). Det kan förekomma en del smuggling enligt tullens egna uppskattningar med tanke på att man endast har möjlighet att utföra stickprovskontroller och inte kan kontrollera varje enskild resenär så som var fallet under passtvängets tid fram till 1952.

12. Svenska gästarbetare i Norge från och med 1990-talet

I takt med kraftigt en ökad arbetslöshet i Sverige och gott om arbetstillfällen inom många branscher i Norge växte sig en påtaglig arbetsinvandring och veckopendling från Sverige till Norge allt starkare under 1990-talet. Det gällde inte minst arbeten inom byggbranschen, restauranger och sjukvården. Ledig arbetskraft i bl. a. Bohuslän och Dalsland sögs upp. Norges ekonomi har tillåtit en expansion varigenom det uppstod arbetskraftsbrist. Inom byggsektorn gällde det t. ex. utbyggnaden av flygplatsen Gardemoen, storsjukhuset Rikshospitalet och Universitetsbiblioteket i Oslo. Svenska gästarbetare säger sig ha blivit väl emottagna på de norska arbetsplatserna och har därför gärna stannat över en längre tid.

Hur inverkade då denna arbetsinvandring på alkoholflödena över riksgränsen? På grund av den avsevärt billigare alkoholen i Sverige fanns det ingen anledning för svenskarna att inköpa alkohol i Norge. Tiden i Norge har bestått av långa arbetsdagar för att veckoarbetstiden skall bli mer komprimerad. Någon egentlig fritid har inte funnits, och då behövs inte direkt någon alkohol. Veckohelgerna tillbringas i Sverige.

Däremot har norska arbetskamrater sett en möjlighet till att de svenska gästarbetarna skulle kunna fungera som sändebud för att inhandla billigare alkohol, snus och tobak i Sverige. Vid de intervjuer som gjorts inom projektet "Gränsens kulturmöten" uppgav flera av gästarbetarna att de fått förfrågningar om detta. Det kunde uppstå ett socialt tryck, som det har kunnat vara svårt att stå emot, när man som utomstående ville komma in i och bli accepterad inom arbetsgemenskapen. Samtidigt har det kunnat uppstå moraliska betänkligheter hos dem som skulle förmedla inköpen, även om de höll sig inom de tillåtna kvantiteterna. Särskilt svårt kunde det bli om gästarbetare av ideologiska skäl tagit avstånd från bruk av alkohol. Detta gällde t. ex. en elektriker och pingstvän från Dals-Ed född 1943 som haft anställning på olika arbetsplatser i Norge.

13. Norskt öl förs in i Sverige

Norge har långa traditioner för öltillverkning (t. ex. Nordland 1969, Riddervold 1997) och har betydande bryggerier inom detta område, t. ex. Borgs bryggerier i Sarpsborg. Detta kan bidra till att förklara att norrmän gärna velat konsumera norskt öl som varit bekant för dem. Då behöver de inte åka till Sverige för att göra inköp, även om det skulle vara billigare. Annorlunda är det med vin som både i Sverige och Norge tillverkas i utlandet. Det finns ingen inhemsk produktion att falla tillbaka på.

Norskt öl har också varit eftertraktat av svenska ungdomar. Detta har lett till smuggling från Norge till Sverige. Det skedde närmast i kommersiell skala under 1980- och 1990-talen. Svensk lagstiftning bidrog indirekt till detta genom mellanölets avskaffande i början av 1980-talet. Vid en helg i början av augusti 1982 lade den svenska gränspolisen beslag på inte mindre än 690 liter öl.

Tullbeslagen av norskt öl har ökat sedan mellanölet avskaffades i Sverige och ölet har enligt den norska polisen idag blivit en begärlig smuggelvara. Det var norrmän på väg till motortävlingar i Mantorp som hade de stora mängderna öl med sig. Förutom att ölet beslagtogs vankas det också dryga böter för smuggelförsöket (Strömstads Tidning den 7 augusti 1982).

Öl har av svenska ungdomar även inhandlats lagligt i Norge. Inköpen kan hänga samman med den bättre smaken, men för ungdomarnas del också bero på att Norge har en 18-årsgräns för inköp och Sverige en 20-årsgräns. Ungdomar mellan 18 och 20 år har insett att de kunnat dra nytta av de olika förutsättningarna som svensk och norsk lag-

stiftning ger. Inköpen har dessutom varit störst under sommaren i samband med semestrar och skollov.

14. Sverige som transitland för smuggling till Norge

Det som de norska tulltjänstemännen från 1990-talet och framåt sagt sig ha störst problem med har varit sprit- och narkotikasmugglingen när Sverige fungerat som ett transitland. Det rör sig om stora kvantiteter, som dessutom varit svåra att upptäcka. Det har funnits en del likheter med situationen under den norska förbudstiden på 1920-talet.

Under rubriken "Smuggling av sprit ökar lavinartat" skrev tidningen Bohusläningen den 15 oktober 1993:

En stor del av smuggelspriten går genom Sverige och vidare till Norge via Svinesund, misstänker norska tullen. Framförallt är det organiserade ligor som står för ökningen. Vi har omfattande problem med sprit som kommer genom Sverige, konstaterar tolddirektör Egil Pedersen. Under de senaste tre åren har våra beslag legat på i genomsnitt 4 000 - 6 000 liter 96-procentig sprit. Pedersen beräknar att den norska tullen klarar av att kontrollera cirka fyra-fem procent av den verkliga smugglingen.

Detta var före Sveriges EU-inträde i januari 1995. Norsk tullpersonal märkte att problemen efter den tiden tilltog markant. Sveriges gränser blev öppna mot Europa. Bohusläningen rapporterade den 12 juli 1997:

Enligt tulldirektör Stian Bröyn börjar norska myndigheter nu få ett bättre grepp över dagens smugglingsmönster. ... Tullen lovar att införa en mer effektiv kontroll längs gränsen till Sverige.

Det är den norska tullen som kontrollerar införsel till Norge medan den svenska tullen kontrollerar införsel till Sverige. Att den norska tullen utför flest kontroller jämfört med den svenska vid Svinesund har jag själv blivit varse när jag med expressbussar från Sverige pendlat till Oslo under senare år. Bussarna och passagerarna blir nästan alltid kontrollerade av den norska tullen med hjälp av narkotikahundar vid infarten till Norge. Den svenska tullen däremot har i stort sett aldrig utfört några kontroller vid återfärden till Sverige. För Sveriges del gäller det i stället att ha kontroll över inflöden som kommer söder ifrån.

Transitsmugglingen till Norge har fortsatt i betydande omfattning under 2000-talet med både personbilar och lastbilar (Johansen 2004: 144). De stora tillslagen har gjorts av den norska tullen vid Svinesund t. ex. i november 2012. Gruppchefen vid den norska tullen i Svinesund Per Kristian Grandahl kunde berätta:

Det var natten till lördag som tullen fattade misstankar och stoppade elva bilar. Fordonen var fullpackade med 300 000 cigaretter, 12 000 liter öl och 1 100 liter sprit. Samtliga personer i bilarna var polska medborgare. Det har blivit en våldsam ökning av smuggling av sprit och cigaretter och det är människor som kommer från samma ställe i Polen som står för en stor del av införseln. Det är organiserat och det verkar vara många som lever på att smuggla (Strömstads Tidning den 15 november 2012).

Smugglingen har därefter tilltagit. Tulldirektör Øystein Børmer i Svinesund meddelade att den norska tullen aldrig gjort så många beslag av starksprit och öl som under 2017. Varje dag stoppade man i snitt bortemot 2 000 liter alkohol. Det största ölbeslaget någonsin gjordes i december 2017 då två lastbilar med totalt 45 000 liter öl blev stoppade. Børmer uppger: "Vi ser att professionella aktörer smugglar allt större mängder alkohol. Med hjälp av bland annat våra kameror vid gränsen har vi upptäckt omfattande alkoholsmuggling" (Bohusläningen den 16 januari 2018).

Stora narkotikabeslag har också förekommit, t. ex. 23 kilo hasch vid ett tillfälle i december 1994 (Bohusläningen den 3 december 1994). De har gjorts både i bilar och på tågen vid gränsstationen i Kornsjø. Det största narkotikabeslaget som uppgick till 507 kilo gjordes i juni 2017 och hade enligt Børmer ett uppskattat värde av hundra miljoner kronor (Göteborgs-Posten den 8 april 2018).

Knarksmugglingen har bidragit till att tulltjänstemännen upplevt sin arbetsituation vara betydligt mera riskfylld än tidigare. Det gäller att vara på sin vakt och kunna skydda sig i avsevärt större utsträckning än tidigare. De svenska tulltjänstemännen har vapen i tjänsten men inte de norska. Narkotikahundar har kommit till tullens hjälp, först på den svenska sidan och senare även på den norska. "Når de begynte med hundarna var det en del som ikke stolte på dem. Men de viste se j vare det beste hjelpemiddel", uppgav en norsk tulltjänsteman född 1927, som haft tjänstgöring i Kornsjø. En svensk tulltjänsteman född 1952 berättade om farorna inom det egna yrket på grund av narkotikaflödet över gränsen: "Det kom en, som det visade sig narkoman, som bara blåste förbi, det var jag som skulle stå ute. ... Hade han valt att inte köra till vänster om mig så hade han ju kört på mig".

Farorna för tulltjänstemännen har faktiskt tilltagit under 2000-talet. Tulldirektör Øystein Børmer i Svinesund uppgav 2018: "Till följd av de nya och farligare typerna av narkotika måste vi följa andra förhållningsregler än tidigare för att tillvarata tullarnas säkerhet" (Bohusläningen den 16 januari 2018).

15. Konkluderande resonemang

Denna undersökning har velat belysa flöden av alkohol över en bestämd del av den långa svensk-norska riksgränsen och hur de förändrats över tid i olika politiska, militära och ekonomiska situationer. Vad betyder tillgången på alkohol och vilken roll spelar kulturen, ekonomin och lagstiftningen?

Ett särskilt fokus har varit att studera *bristsituationer* då alkohol inte har funnits att tillgå på ett legalt sätt eller varit svår att få tag i på ena sidan av gränsen men inte på den andra. Extra intressanta är *krigs-, förbuds- och strejktider*. Det förekom flera sådana under 1900-talet. Alkoholen blev en bristvara på den ena sidan och en möjlighet till förtjänster på den andra, i form av försäljning, smuggling eller bytesrelationer.

Under den norska förbudstiden 1916-1927 fanns laglig alkohol överhuvudtaget inte att tillgå i Norge. Det innebar förutsättningar för en illegal handel i stor skala till större konsumenter i form av restauranger och återförsäljare. Gränsbefolkningen som bodde utmed vattnen i Idefjorden och yttre Oslofjorden, kunde få tag i gratis alkohol som flöt i land i tioliters dunkar. I gränsområdena fick alkoholförbudet en klart motsatt effekt än vad som var avsett från officiellt håll. Det blev både lättare och billigare än tidigare att få tag i alkohol, vilket ledde till att konsumtionen i gränsområdena steg jämfört med tidigare.

Under andra världskriget och åren närmast efteråt var alkohol inte en bristvara för norrmännen. I stället avsåg bristen de livsnödvändiga basvarorna mat och kläder. Alkoholen kunde då användas som bytesmedel i gränsområdena. Det skedde i hemlighet för myndigheterna. Norrmännen kunde avstå från sin tilldelade alkoholranson under kriget för att få tag i de mera livsnödvändiga varorna. Ju mer beroende man var av tillgång på alkohol, desto viktigare kunde det bli med hembränning, även om socker var ransonerat under krigstiden och fram till 1952. Några moraliska betänkligheter har knappast förekommit bland norrmännen, eftersom kontaktförbuden över riksgränsen utfärdats

av den tyska ockupationsmakten och dess lydregering under Vidkun Quislings ledning.

Inte enbart norrmännen utan även de tyska soldaterna nyttjade alkoholen som kom från Tyskland, för att få tag i andra åtråvärda njutningsvaror som svenska soldater och gränsbefolkning hade, bl. a. choklad och tobak. De tyska soldaterna led tvärtemot norrmännen inte brist på mat men däremot sökte de efter en del njutningsvaror som de visste fanns i Sverige. Även denna byteshandel var ett brott mot den tyska myndighet som soldaterna skulle vara lojala emot. Därför fick det hela ske i hemlighet. Flödet av alkohol gick denna gången från Norge till Sverige till skillnad från under förbudstiden ett par årtionden tidigare.

Nästa stora bristsituation för norrmännen uppstod under strejkerna vid det norska vinmonopolet 1978, 1982 och 1986. Då gick alkoholströmmen åter till Norge. Skillnaden mot förbudstiden var att det vid dessa tillfällen var legalt att införa alkohol om man höll sig inom de tullfria kvantiteterna eller förtullade vad som översteg kvoterna. Det var tillgången på en i Norge, åtminstone legalt sett, oåtkomlig njutningsvara och inte primärt en ekonomisk vinning som var det väsentliga i detta sammanhang.

Sverige har varken haft alkoholförbud eller någon långvarig strejk på systembolaget. Det har funnits laglig alkohol att tillgå även om den var klart begränsad för individerna under brattssystemets tid med motbok 1917-1955. Den tillgängliga ransonen kunde få ett välkommet tillskott både för militärer och gränsbefolkning genom bytesförbindelserna under andra världskriget. I gränsregioner kan olika åldersgränser för inköp av alkohol mellan grannländer ha sin betydelse. Svenska ungdomar har kunnat dra nytta av 18-årsgränsen i Norge för att lagligt köpa öl tidigare än vad den svenska 20-årsgränsen medgivit. Detta är ett tydligt exempel på lagstiftningens betydelse för vilken väg alkoholflöden gått över riksgränsen.

Synen på bruk av alkohol har även en *könsmässig* sida. I flera sammanhang i äldre tid hade kvinnorna en återhållande inverkan på alkoholkonsumtionen. Det märktes t. ex. när både svenska och norska stenhuggare som tidigare levtt ensamma bildade familj. Den omfattande konsumtionen under fritiden byttes ofta ut mot ett återhållsamt bruk eller total avhållsamhet genom medlemskap i nykterhetsföreningar.

Kvinnorna kunde bli lidande om männen befann sig långt borta från hemorten. Det hände när västsvenska män for över gränsen till Norge för att sälja lantbruksprodukter, trähantverk och textilier och söp upp förtjänsten på hemvägen. Under den norska förbudstiden och under andra världskriget deltog ytterst få kvinnor i smuggling jämfört med antalet män.

I senare tid märks inte denna starka skillnad mellan kvinnor och män på samma sätt. När norrmän varit på båtsemester i bohuslänska farvatten har både kvinnor och män tagit ett glas vin till maten ombord på båten. Ett måttligt bruk gäller för båda. Det enda tillfälle när några unga kvinnor druckit alkohol utöver måttlighetens gränser har avsett norska ungdomars skärtorsdagsfirande i Strömstad. Antalet redlösa kvinnor som omhändertagits av polisen har dock kraftigt understigit antalet redlösa män. Samma fördelning mellan könen gäller de norska ungdomar som omhändertagits för fylleri under sommaren.

Till skillnad från under de norska förbuds- och strejkperioderna har *ekonomin* spelat en mer avgörande roll vid de inköpsresor till Sverige som norrmän från och med det sena 1900-talet har företagit när legal alkohol har funnits att tillgå i Norge. På nationell nivå har högre spritskatt i Norge än i Sverige inverkat. Detta blev särskilt tydligt 1992 när Sverige sänkte och Norge höjde denna skatt. Denna tendens har

fortsatt och förstärkts under 2000-talet.

Ekonomin kan inte ensam vara avgörande utan smaken spelar också in. Viljan att åka till Sverige för att köpa alkohol har blivit förstärkt när varan både varit billigare och det har funnits ett rikare utbud som kunnat tillfredsställa ett bredare register av smaker. Detta har varit fallet särskilt i fråga om viner efter Sveriges EU-inträde 1995.

Ekonomins mindre avgörande betydelse för alkoholinköpen märks särskilt vid tillfällen som upplevs som festliga. Då utgör njutningen ett naturligt inslag. Det gäller t. ex. de försäljningsresor sommartid som svenska småhantverkare och bönder företog till Norge under det sena 1800-talet. Eftersom dessa resor inte förekom så ofta, kunde de i likhet med marknadsbesök i äldre tid uppfattas som klart avvikande från vardagen. Då skapades det enligt en vanlig uppfattning vid den tiden förutsättningar för ett ökat alkoholintag (jfr Gustavsson 1996). I det sammanhanget kunde männen uppleva det som en motivering eller ursäkt för att inköpa och konsumera alkohol för den förtjänst som de haft under resan. Detta skedde långt borta från de hemmavarande kvinnornas kontroll.

När norska ungdomar har åkt till Strömstad på skärtorsdagen eller i sin fars båt under en helg i juli, har också festmomentet varit det viktiga. De har varit utanför kontrollen på hemorten. Alkoholen har ingått som ett moment för att förhöja glädjestämningen, även om baksidan blivit att man uppträtt störande för andra människor som vistats i de offentliga rummen.

Liknande tendenser till att vilja fira fest och njuta märktes hos de vuxna båtturisterna under sommaren, antingen de var medelålders barnfamiljer eller äldre par. Situationen för dem var annorlunda än på hemorten när de låg i en utländsk gästhamn. Skillnaden gentemot ungdomarna märktes genom mindre alkoholkonsumtion och att man inte bara tänkte på njutning i nuet utan också på den närmaste framtiden under semestern. Man ville absolut inte överskrida den gräns som man uppfattade som måttligt alkoholbruk. Ett gift eller sammanboende par kunde dela på en halv eller hel flaska vin till middagsmaten. Den alkoholmängd som man köpte med sig vid början av resan, som pågick två till fyra veckor, skulle räcka hela tiden.

Ekonomins allra största betydelse har märkts på *producent- och försäljningssidan* i fråga om illegal alkohol. Det gällde såväl den omfattande internationella smugglingstrafiken till havs under den norska förbudstiden som den sentida och omfattande sprit- och narkotikasmugglingen till Norge med Sverige som transitland. De stora förtjänsterna har i båda fallen varken gått till gränsbefolkningen eller till de norska konsumenterna utan till storproducenter och försäljare till stor del utanför både Sverige och Norge. De större alkoholmängder som det har rört sig om, har ingått i ett vidare internationellt sammanhang än den lokala hembränning som förekommit på båda sidor om riksgränsen. Internationaliseringen och de stora kvantiteterna har bidragit till ökade svårigheter för de kontrollerande statliga tull- och polismyndigheterna. Tulltjänstemännen är medvetna om att det är här som de stora insatserna måste göras. Det primära har inte varit att gripa smugglande småkonsumenter, som i Strömstad köpt en viss mängd alkohol som översteg den tullfria kvoten. En norsk tullchef född 1946 framhöll:

En flaske pa en pensjonist er ikke det som betyr noet. 20 000 flasker og narko, og tollavgifterna, er det tollen er til for.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Fredrikstad

- Østfold fortidsmindeforening
Intervjuer med tulltjänstemän inom projektet "Tollvesenets kulturminner og historie i Østfold"

Göteborg

- Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg DAG
Uppteckningar IFGH
Landsarkivet GLA
Protokoll från rådhusrätten i Strömstad
Stadsmuseet GMA
Uppteckningar

Halden

- Halden Historiske Samlinger
Bildmaterial

Oslo

- Norsk folkeminneresamling
Minneoppgaver från Østfold insamlade 1964, 1981 och 1996

Sarpsborg

- Østfold fylkes billedarkiv
Bildmaterial

Stockholm

- Nordiska Museet, Kulturhistoriska undersökningen NM EU:
Stenhuggarminnen

Strömstad

- Strömstads museum
Bildmaterial och tidningsmaterial
Polismyndigheten
Register över personer anhållna för spritsmuggling under den norska förbudstiden 1916-1927
Register över personer omhändertagna för fylleri under 1990-talet

Uddevalla

- Bohusläns museum
Bildmaterial och intervjuer insamlade inom projektet "Gränsens kulturmöten"

Litteratur

Aftenposten. Oslo.

Amundsen, Arne Bugge 1995: Svensk innvandring til Borge og Torsnes på 1800-tallet. *Østfoldarv*. XI. Sarpsborg.

Andersson, Bodil 1994: *De vaktar gränsen. Tullares syn på svensk-norska gränstillens utveckling sedan andra världskriget*. Institutionen för kulturantropologi och etnologi, Uppsala universitet. Uppsala.

A/S Vinmonopolet 1922-1997. Nedslag i 75 års historie. 1997. Oslo.

Axelsson, Jimi 1999: Stenhuggaren - bilder i dåtid och nutid. *Gränsmöten*. Red. av Rolf Danielsson & Anders Gustavsson. Strömstad.

- Blehr, Barbro 2000: *En norsk besvärjelse. 17 maj-firande vid 1900-talets slut*. Nora. Bohusläningen. Udevalla.
- Bråstad, Kjell J. 1990: *Hovedtrekk i den svenske innvandringen til Norge*. Stencil. Kristiansand.
- Båtliv. Samhället och fritidsbåtarna*. 1974. Statens offentliga utredningar 1974: 95. Stockholm.
- Dagbladet*. Oslo.
- Danielsson, Rolf & Svein Norheim 2003: *Granit. Stenhoggernes historie i grenselandet*. Strömstad.
- Eliassen, Sven G. 1994: *Rolvøy 1500-1994*. Rolvsøy.
- Eriksen, Sidsel 1988: *Vækkelse og afholdsbevægelse. Et bidrag til studiet af den svenske og den danske folkekultur*. *Scandia*.
- Eriksen, Sidsel 1996: *Stationsbyens samfund. Folk og foreninger i Grindsted 1880-1940*. Grindsted.
- Fredriksstad Blad*. Fredrikstad.
- Fritidsfisket*. 1968. Statens offentliga utredningar 1968: 13. Stockholm.
- Fuglum, Per 1995: *Brennevinsforbudet i Norge*. Trondheim.
- Gatan är vår! Ritualer på offentliga platser*. 1995. Red. av Barbro Klein. Stockholm.
- Gränsmöten. Kulturhistorisk antologi för Bohuslän, Dalsland och Østfold*. 1999. Red. av Rolf Danielsson och Anders Gustavsson. Strömstad.
- Gustavsson, Anders, 1985: *Rykten och normbrott inom en missionsförsamling. Religiösa väckelserörelser i Norden under 1800- och 1900-talen*. Red. av Anders Gustavsson. Lund.
- Gustavsson, Anders 1990: *Alcohol and Temperance. NIF Newsletter*.
- Gustavsson, Anders 1995: *Folkelig religiositet i möte mellan Sverige och Norge. Sæt ikke vantro i min overtroes steed*. Red. av Arne Bugge Amundsen & Anne Eriksen. Oslo.
- Gustavsson, Anders 1996: *Folklige oppfatninger om alkohol og nykterhet. Norden rundt sekelskiftet 1900. Rus & rit. Om droger og religioner*. Red. av Håkan Rydving. Örebro.
- Gustavsson, Anders 2013: *Resident Populace and Summer Holiday Visitors*. Oslo. *GöteborgsTidningen*. Göteborg.
- Hansson, Wilhelm m. fl. 1978: *100 år med Bohusläningen. En jubileumskronika 1878-1978*. Udevalla.
- Hundstad, Dag 2011: *A "Norwegian Riviera" in the making: the development of coastal tourism and recreation in southern Norway in the interwar period*. *Journal of Tourism History*.
- Jacobsen, Elin Súsanna 1995: *Rúsdrekka - sidir og ósidir*. Tórshavn.
- Jensen, Inger 1993: *Havet var levevejen. Hvaler Bygdebok 1800-1940*. Hvaler.
- Johansen, Per Ole 1985: *Brennevinskrigen. En krønike om forbudstidens Norge*. Oslo.
- Johansen, Per Ole 1994: *Markedet som ikke ville dø. Forbudstiden og de illegale alkoholmarkedene i Norge og USA*. Oslo.
- Johansen, Per Ole 2004: *Den illegale spriten. Fra forbudstid til polstreik*. Oslo.
- Johansson, Arvid 1985: *Grenseland i ufredsår*. Halden.
- Johansson, Lennart 1995: *Systemet lagom. Rusdrycker, interesseorganisationer och politisk kultur under förbudsdebattens tidevarv 1900-1922*. Växjö.
- Johansson, Lennart 2008: *Staten, supen och systemet. Svensk alkoholpolitik och alkoholkultur 1855-2005*. Stockholm/Stehag.
- Knoblock, Inger 1995: *Systemets långa arm. En studie av kvinnor, alkohol och kontroll i Sverige 1919-55*. Stockholm.

- Kolsrud, Ole 1990: Framveksten av den norske fremmedlovgivningen. *Historisk tidsskrift*. 1.
- Larsson, Petter & My Søberg 1997: *Ungdomar i gränsland. En studie om gränskontakt och alkohol i två bohuslänska turistorter*. Institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Uppsala universitet. Uppsala.
- Lewis, Katarina 1996: Nykter, men inte nykterist. Schartauanismens måttlighetsideal. *Rus & rit. Om droger och religioner*. Red. av Håkan Rydving. Örebro.
- Lundin, Johan A. & Fredrik Nilsson 2015: *Spritsmuggling på Östersjön. En kulturhistorisk studie av nätverk i tillblivelse*. Göteborg & Stockholm.
- Martenius, Ingela 2010: *Systembolaget. Ett svenskt kulturarv*. Göteborg.
- Nordland, Odd 1969: *Brewing and Beer Traditions in Norway. The Social Anthropological Background of the Brewing Industry*. Oslo.
- Peltonen, Matti 1993: Förbudslagen och sedefördärv. *Kulturforskning kring alkohol i Norden*. Red. av Anders Gustavsson. Uppsala.
- Persson, Lennart K. 1984: *Arbete. Politik Arbetarrörelse. En studie av stenindustrins Bohuslän 1860-1910*. Göteborg.
- Riddervold, Astri 1997: *Drikkeskikker. Nordmenns drikkevaner gjennom 1000 år*. Oslo.
- Sol, Sommer, Sabeltann. Sørlandsturismen i 100*. 2002. Arendal.
- Statens offentliga utredningar* 1951: 40. Stockholm.
- Stenhuggarminnen*. 1973. Red. av Mats Rehnberg. Stockholm.
- Strömstads Tidning*. Strömstad.
- Svendsen, Åsmund 2003: *Fylke i grenseland. Østfolds Historie 4. Sarpsborg. VG Verdens gang*. Oslo.
- Wigström, Gun 1993: *Gnistor kring en rimsmed. Fragment ur Svante Söders levnad*. Uddevalla.
- Wigström, Gun 1996: *Gränslös vänskap i skuggan av kriget*. Uddevalla.
- Winge, Nikolai K. 2013: *Kampen om arealene – Rettslige styringsmidler for en helhetlig utmarksforvaltning*. Oslo.

Författarpresentation

Anders Gustavsson är professor i etnologi vid Strömstad Akademi sedan 2011. Han har varit docent i etnologi och ledare för Centrum för Religionsetnologisk forskning vid Lunds universitet 1973-1984, professor i etnologi vid Uppsala universitet 1987-1997, i etnologi och kulturhistoria vid Oslo universitet 1997-2010 och därefter seniorprofessor vid detta universitet. Hans kompetensområden är kulturmöten, kulturarv, kulturminnen, kustkultur, gränskultur, livsövergångar, folklig religion, folklivsmåleri samt alkohol och nykterhet.